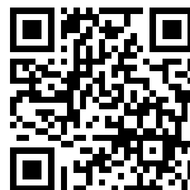
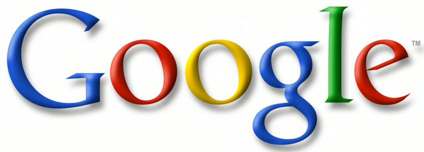

Google

DE WAARDE DER SYRISCHE EVANGELIËN,

DOOR CURETON

ONTDEKT EN UITGEGEVEN.

DE WAARDE DER SYRISCHE EVANGELIËN,

DOOR CURETON

ONTDEKT EN UITGEGEVEN.

ACADEMISCH PROEFSCHRIFT,

TER VERKRIJGING VAN DEN GRAAD VAN

DOCTOR IN DE GODGELEERDHEID,

AAN DE RIJKSUNIVERSITEIT TE LEIDEN,

OP GEZAG VAN DEN RECTOR-MAGNIFICUS

DR. T. ZAAYER,

HOOGLEERAAR IN DE FACULTEIT DER GENEESKUNDE,

IN HET OPENBAAR TE VERDEDIGEN,

op Dinsdag den 14den December 1880,

des namiddags te 3 uren,

DOOR

GERRIT WILDEBOER,

GEBOREN TE AMSTERDAM.

Beroepen predikant te Heilo.

LEIDEN, E. J. BRILL.

1880.

BOEKDRUKKERIJ VAN E. J. BRILL TE LEIDEN.

AAN MIJNE OUDERS.

INHOUD.

INLEIDING.

De meest verspreide en bekende Syrische bijbelvertaling draagt sints eeuwen den naam van Peshittho. Velen meenen, dat die naam reeds bij Jakob van Edessa (+ 710) zou voorkomen. Men gaat dan verder tot Ephraëm Syrus (+ 378) terug, en waar hij spreekt van ܡܦܩܬܢ [1]) d.i. „onze vertaling" (letterlijk „onze uitgave"), neemt men aan, dat dit wel dezelfde overzetting zal zijn als waarop de lateren 't oog hebben. Daarbij komt, dat de Kerkvaders herhaalde malen spreken van *ὁ Σύρος* [2]). Dit wordt dan weder gelijkgesteld met de uitdrukking ܡܦܩܬܢ van Ephraïm. Vervolgens wordt 't ontbreken van den 2en Petrus'brief, van den 2en en 3en van Johannes, van Judas en de Apokalypse als bewijs voor de oudheid aangehaald. Ten laatste voert men aan, dat Ephraëm de Syriër in zijne scholiën herhaalde malen verouderde woorden moet verklaren, en hiermede meent men dan bewezen te hebben, dat „de Peshittho" moet zijn geschreven vóór het einde der 2e eeuw.

---

1) B. v. Opp. I, 380, ad I Sam. 24 : 4: ܒܥܒܪܝܐ ܕܢܦܫܐ ܕ̈ܟܠܗܘܢ ܗܘ ܕܡܦܩܬܢ ܐܡܪܐ ܘܕܡܟܘܟ ܬܡܢ.

2) Zie Prolegomena in Hexapla Origenis door Field, 1875 pag. LXXVII, waar op grond van vele varianten gezegd, wordt dat *ὁ Σύρος* met de Peshitto niets gemeen heeft. Voorts wordt gewezen op een letterlijke overeenkomst met Hieronymus.

Wat van dit alles waar is of niet, zal door den inhoud van dit boekske eenigszins worden toegelicht. Vooraf dient echter opgemerkt te worden, dat het niet te bewijzen is, dat de naam „Peshittho" (ܦܫܝܛܬܐ) bij Jacobus Edessenus reeds zou voorkomen. Men meende dit op grond van eene afkorting, voorkomende in het Bijbelsch Correctorium van Jacob van Edessa. Bij Rom. VII : 8 (ܡܝܬܬܐ ܗܘܬ) merkt hij aan: ܦܫ̄ ܡܝܬܬܐ ܗܝ, 't geen de schrijvers van den Catalogus van 't Britsch Museum, Rosen en Forshall, te Londen, 1838 uitgegeven, dus gelieven te vertalen: „[versio] simplex [habet] ܡܝܬܬ ܗܝ", alsof ܦܫ̄ eene verkorting van ܦܫܝܛܬܐ wezen kon. Uit de aanteekening echter op Rom. VIII : 18 blijkt, dat met die afkorting niet ܦܫܝܛܬܐ, maar ܦܫܘܛܢܐ (ὁ μάκαρ, beatus) bedoeld wordt, waarmêe men waarschijnlijk op den vertaler, in allen gevalle op een persoon het oog heeft [1]). Wanneer vervolgens Ephraëm van ܡܦܩܬܢ („onze vertaling") spreekt, dan stelt hij die òf tegenover ܡܫܠܡܢܘܬܐ ܐܚܪܬܐ („andere overlevering of vertaling") òf tegenover ܨܚܚܐ ܐܚܪܢܐ („andere codex") òf tegenover ܥܒܪܝܐ of ܝܘܢܝܐ („Hebreeuwsch of Grieksch"). Uit het gebruik van deze uitdrukking kan men dus niet besluiten tot het bestaan eener vaststaande vertaling des bijbels bij de Syriërs. Het zou ook mogelijk zijn dat hij met het woord ܡܦܩܬܢ wilde te kennen geven: de vertaling, die ik voor mij heb liggen, of: die in onze streek in gebruik is. Met veel minder recht nog kan men beweren, dat die vertaling „de Peshittho" zou zijn. Wat eindelijk de Kerkvaders met ὁ Σύρος of Syrus bedoeld hebben moge nog niet be-

1) Zie Godgeleerde Bijdragen, 1862, bl. 479, waar een opstel van Dr. J. P. N. Land voorkomt.

slist zijn [1]) — met de lezing van de Peshittho heeft hij niets gemeen en moet dus buiten rekening blijven.

Slechts kan men met zekerheid dit beweren, dat de naam Peshittho het eerst voorkomt bij Gregorius Barhebraeus (+ 1286). Men zal dus, om èn aangaande den naam èn omtrent de zaak zekerheid te erlangen tot hem moeten gaan. In de inleiding van zijn ܟܬܒܐ ܕܐܘܨܪ ܐܪ̈ܙܐ verhaalt hij hieromtrent veel belangrijks [2]).

De vertaling van deze pericope vermeld ik hier eerst, om haar straks te bespreken. Barhebraeus gaat een commentaar schrijven op den bijbel. Hij begint met een ܦܪܘܡܝܘܢ d. i. prooëmium („een voorrede") en dan, sprekende over de vertaling, die hij gebruikt, zegt hij: „Deze eenvoudige vertaling (ܡܦܩܬܐ ܗܕܐ ܦܫܝܛܬܐ) welke, zooals Eusebius van Caesarea zegt, Origenes bij een zekere weduwe gevonden heeft, dat is die, welke in de handen der Syriërs is in elke plaats". Eenige regels verder vervolgt hij: „Over deze Syrische [vertaling] nu

1) Dat deze benaming geen eigennaam is, blijkt b. v. uit Ambrosius ad vocem מרחפת I, c. 8 »denique Syrus, qui Hebraeo vicinus est" enz., Volgens Perles, Meletemata Peshitthoniana pag. 3. Ook uit Melito van Sardes, die in zijne scholiën op Gen. 22 : 13 *ὁ Σύρος καὶ ὁ Ἑβραῖος* vermeldt (Perles pag. 3.) Ook spreekt Hieronymus (in epitaphio Paulae ad Eustochium ep. 27) van »Hebraico, Graeco, Latino, Syroque sermone" en neemt dus »Syrus" even als »Syriacus", niet als eigen zelfstandig naamw., maar als bijv. naamw. (Perles pag. 3). Syrisch kan ook (Joodsch-)Arameesch zijn.

2) Het bericht over de Peshittho kan men vinden in Assemani, Bibliotheca Orientalis II, pag. 279. Het bericht over de Philoxeniaansche en Charklensische overzetting vindt men aldaar II, pag. 23, doch zóó dat Assemani daar een conjectuur maakt, omdat 't onderscheid tusschen Philoxeniana en Charklensis uit 't oog verloren is. Evenwel is hiervan eene betere lezing gegeven door Bernstein in zijn »de Charklensi N. Test. Translatione Syriaca commentatio", Vratislaviae 1837 en door Larsow in zijne uitgave van de ܐܘܨܪ ܐܪ̈ܙܐ, in 1858 te Leipzig uitgegeven, doch niet voltooid.

bestaan drie meeningen: de eerste is, dat ze ten tijde van Salomo en Koning Hiram uitgegeven (ܐܬܦܫܩܬ) [„of vertaald"] is; de tweede, dat Asa de priester — toen de Assyriër hem naar Samaria zond — haar heeft overgezet; de derde, dat ze in de dagen van Addai den apostel en Abgar, den Koning van Edessa, is vertaald, in welken tijd men ook het Nieuwe Testament op diezelfde eenvoudige (ܦܫܝܛܬܐ) wijze heeft vertaald."

Wat de zaken betreft, ons hier medegedeeld, behoeft zeker niet bewezen te worden, dat de eerstgenoemde meening niet slechts onmogelijk is maar enkel vrucht is der fantasie, die de vermelding van den Koning van Tyrus in het O. T. gretig in verband bracht met de zorg voor godsdienstige belangen. Ook Asa de priester kan althans niet de vertaler van het geheele O. T. zijn en de open kwestie over de onderlinge verhouding van Peshittho, LXX en Hebr. tekst laat hier speelruimte voor allerlei ܡܣܒܪܢܘܬܐ (meeningen, zooals Barhebraeus ze zelf noemt) die niet veel historische waarde bezitten. Het derde bericht heeft 't meest den schijn van waarheid; doch de groote vraag is hier: Wie was Addaeus [1]? Wichel-

---

1) Cureton, Ancient Syriac Documents (London, 1864) en volledig uitgegeven door Phillips, The Doctrine of Addai (London 1876.) In 't eerste stuk, een Syrische vertaling van Eusebius' Kerkgeschiedenis heet hij Thaddaeus (ܬܕܝ), een der 70 discipelen, door Thomas tot Koning Abgar gezonden. In de andere stukken wordt hij Addai (ܐܕܝ) genoemd. ܐܕܝ Addai is een Macedonische naam Ἀδαῖος = Ἀδδαῖος, volgens Hesych. = δαψιλής »overvloedig".

Over de verwarring van Addaeus met Thaddaeus, twee namen die niets met elkaar gemeen hebben, zie een opstel van B. H. C.[owper] Syriac Literature. The acts of Addi; in The Journal of Sacred Literature and Biblical Record, July 1858. De fout schuilt bij Eusebius, die hier harmonistisch te werk gaat en den onbekenden Addai tracht bekend te maken.

Het nieuwste over deze zaak kan men vinden bij R. A. Lipsius, Die

haus (De N. T. Versione Syriaca antiqua pag. 62) stelt hem gelijk met Thaddaeus, welke Matth. X: 3 en Marc. III: 18 in sommige Grieksche handschriften verwisseld wordt met Lebbaeus, of aan Thaddaeus, die een der 70 discipelen zou zijn geweest. Het vermelden van deze laatste verklaring zal genoeg zijn om aan te toonen, met hoe weinig zekerheid we hier kunnen oordeelen.

In den tijd van Ephraëm den Syrier [1]) waren de meeste Edesseners nog heidenen. Onder de koningen van Edessa kennen we alleen als christelijk een' Abgar, die van 152—187 regeerde, en die 't eerst op zijn munten 't kruisteeken aannam en door Epiphanius (Haer. LVI) „vir sanctissimus" wordt genoemd. Maar in dien tijd zal er wel geen apostel (ܫܠܝܚܐ) meer geleefd hebben. Of men moet aannemen dat de eerste Koning Abgar, bijgenaamd ܐܘܟܡܐ („de zwarte") (van 8—45), op grond van 't verhaal zijner briefwisseling met Christus reeds geloovig zou zijn geworden. Maar dan is 't moeielijk te verklaren dat in Ephraëm's tijd de meeste Edesseners nog heidenen zouden zijn geweest.

Vragen we nu, wat Barhebraeus ons zegt over den naam Peshittho, dan blijkt, dat hij dit woord niet als eigennaam gebruikt. Dit volgt 1°. uit de vermelding van den naam in 't begin van zijn boek, als hij spreekt van ܡܦܩܬܐ ܗܕܐ ܦܫܝܛܬܐ („deze eenvoudige vertaling"). Had hij 't als eigennaam bedoeld, dan zou hij er licht bijgeschreven hebben ܕܡܬܩܪܝܐ ܦܫܝܛܬܐ („die Peshittho genoemd wordt") of iets dergelijks. 2°. Is het woord

---

Edessenische Abgar-Sage, Braunschweig, 1880. Deze geleerde stelt het ontstaan dezer legenden ongeveer 360 na Chr. in den kring van Ephraëm den Syriër, zie o. a. S. 51.

1) Zie bij Assemani Bibl. Or. Ephr. vita, die ook achter Uhlemann Grammatica der Syrischen Sprache is afgedrukt.

ܦܫܝܛܐ en in den vrouwelijken vorm ܦܫܝܛܬܐ een gebruikelijk bijvoegelijk naamwoord, overeenkomende met het Arabische بسيط. Zoo vindt men het in plur. masc. bij Barhebraeus vermeld in zijn Chronicon Syriacum [1]), geciteerd door Assemani (Bibl. Or. III pars 1, pag. 433 noot): ܘܟܕ ܐܬܐ ܗܘܐ ܐܢܫ ܡܢ ܦܫܝ̈ܛܐ, 't geen Assemani vertaalt: Quum eum [Josephum] quidam ex vulgo adiret. Uit hetzelfde werk haalt Assemani (Bibl. Or. III pars 1 pag. 549) eene plaats aan over Jahja, een medicus te Bagdad, zoon van Djazala, welke een boek schreef, waarin ook gehandeld werd: ܕܡܛܠ ܣܡ̈ܡܢܐ ܘܡܐܟܘܠܬ̈ܐ ܦܫܝ̈ܛܐ ܘܡܪ̈ܟܒܐ (de medicaminibus cibisque simplicibus atque compositis). In de scholiën van Barhebraeus op Job komt ook voor: ܒܪ̈ܘܚܢܝܬܐ ܠܣܘܟܐܠܬ ܥܣܩܝܢ ܦܫܝ̈ܛܐ [2]) (omdat eenvoudige, d. i. ongeleerde, lieden geestelijke zaken moeielijk verstaan).

Men zou daar nog kunnen bijvoegen o. a. Matth. VI : 22 en Luc. XI : 34, waar 't woord voorkomt als vertaling van ἁπλοῦς.

Men ziet hieruit, dat het woord èn bij Barhebraeus zelf èn in het N. T. voorkomt in de beteekenis van „eenvoudig", dus ook „gewoon", „of wat in de handen van ieder" is. In de eerst geciteerde plaats kan het niet dan door vulgus vertaald worden. In de tweede staat het tegenover ܡܪ̈ܟܒܐ (compositus) en zou 't beste vertaald worden door eenvoudig, of enkelvoudig. In

---

1) Barhebr. Chronicon uitgegeven, wereldlijk deel onder den titel: Gregorii Abulpharagii sive Bar-Hebraei Chronicon Syriacum, door Bruns en Kirsch, met Lat. vertaling Lipsiae, 1789, 2 deelen; en geestelijk deel, onder den titel: Chronicon ecclesiasticum, door Abbeloos en Lamy, Lovanii 1872—1877 (3 deelen).

2) Zie Kirschii Chrestomathia, ed. Bernstein, Lipsiae 1832. pag. 188, regel 5.

de derde plaats moet het gedacht worden tegenover de geleerden, en dus wederom de gewone eenvoudige lieden. Als vertaling van 't Grieksche ἁπλοῦς is het quod non est compositum.

De etymologie steunt verder deze verklaring. De radix ܦܫܛ beteekent „pandere". Dus ܦܫܝܛ is: wat uitgestrekt, dus effen is = het Duitsche schlicht [1]). In het Chaldaïsches Wörterbuch van Levy wordt sub voce פשׁוט een plaats uit den Jeruzalemschen Targum (Num. XXXI: 22) aangehaald, waar 't voorkomt in de beteekenis van ontoebereide stof.

Om nu verder te weten te komen, wat de auteur met die benaming bedoeld heeft, hebben we ons af te vragen: Wat stelt hij tegenover die „gewone" vertaling?

We weten, dat, behalve de meest verspreide Syrische bijbelvertaling, er nog anderen zijn, met bepaald doel vervaardigd. Onder dezen is de meest bekende de Philoxeno-Charclensis. Van haar getuigt Barhebraeus vervolgens, dat het een tweede vertaling is in de stad Mabug (Hierapolis) vervaardigd in de dagen van den heiligen (ܚܣܝܐ „pius") Philoxenus (508), en dat ze ten derden male gecollationeerd (ܐܬܦܫܩܬ „vertaald") is in Alexandriё door den heiligen (ܚܣܝܐ) Thomas van Charkel (616) in het heilige (ܩܕܝܫܬܐ) klooster der Antonianen [2]).

Daarna maakt hij melding van eene vertaling van

---

1) Overig in ons werkw. slechten, vergelijk in onzz oude taal »een slecht soldaat" d. i. »een gewoon soldaat".

2) Misschien Enatonianen; althans Johannes van Ephesus (Anecdota Syriaca ed. Land. II p. 177 regel 4 v. o.) zegt: ܐܢܛܘܢ ܕܡܬܩܪܝܢ ܕܬܫܥܐ („ܐܢܛܘܢ dat een vertaling is van »de negende" = ἔννατον of ἔνατον).

het Oude Testament naar de LXX uit het Grieksch in het Syrisch door Paulus bisschop van Tela-Mauzèlath.

Deze beide overzettingen zijn blijkbaar vervaardigd in een' tijd, toen men om dogmatische redenen meer waarde hechtte dan vroeger aan de ware lezing der H. Schrift. Met dat doel schijnt ook de ܡܫܠܡܢܘܬܐ ܩܪܩܦܝܬܐ (traditio Karkaphensis) vervaardigd te zijn [1]).

Deze laatstgenoemde bewerkingen waren — zooals van zelf spreekt — in niet veler handen. Wilde nu Barhebraeus, dat zijn commentaar nut zou doen en verspreid zou worden, dan moest hij natuurlijk niet den tekst dezer weinig verspreide uitgaven nemen, maar die, waarvan hij zelf getuigt, dat ze „in de handen der Syriërs is in elke plaats". Zoo wil hij dan niet anders zeggen dan dat hij de gewone, d. i. de „vulgata" ten grondslag van zijn commentaar legt. Deze vertaling staat alzoo tegenover die, welke ten dienste van theologen zijn vervaardigd, met wetenschappelijke of dogmatische doeleinden.

In zijn تاريخ مختصر الدول (Historia Compendiosa Dynastiarum) (pag. 100 reg. 8 ed. Pocock, Oxoniae 1663) onder zijn Arabischen naam Abulfaradj uitgegeven, zegt Barhebraeus van de Peshittho sprekende: المسماة بسيطة لترك البلاغة فى نقلها, d. i. „die بسيطة (= ܦܫܝܛܬܐ) genoemd wordt om 't ontbreken van nauwkeurigheid in uitdrukking (البلاغة).

Is deze vertaling juist, dan strookt ze met de verklaring van het woord, hierboven gegeven, en staat ze

1) Zie Journal Asiatique 6e Série, 14, 1869 pag. 245 sqq. inzonderheid pag. 374, een opstel van den Abbé Martin. En vroeger Wiseman, Horae Syriacae I pag. 149 Sqq. Rosen en Forshall p. 69 vvg. (oude Catalogus v. 't Britsch Museum 1858). Karkaphensis was geen vertaling, maar eene recensie van den Peshitthotekst.

tegenover de meer zorgvuldig bewerkte vertalingen. In dit verband wordt ze gesteld tegenover de LXX, waarvan Abulfaradj getuigt: وهذا النقل السبعينى هو المعتبر عند علمائنا „en dit is de vertaling LXX, die aangenomen (gangbaar) is bij onze geleerden". „Geleerden" vragen bij een bijbeltekst in de eerste plaats naar nauwkeurigheid en daarom gelooven we dat het verband ons recht geeft بلاغة aldus te vertalen [1]). Ook stelt de auteur de nauwkeurigheid van de Peshittho in kwestie door te zeggen: فان نسختهم تطابق نسخة اليهود „indien althans hun codex overeenkomt met den codex der Joden".

Ook in andere plaatsen, waar bij Barhebraeus de naam Peshittho voorkomt (zie Godg. Bijdragen, 1862 bladz. 483) wordt hij gesteld tegenover andere vertalingen, vooral van de LXX, en wordt er bij gezegd, dat ze in de handen der Syriërs is.

„Peshittho is dus de naam van die Syrische bijbelvertaling in Barhebraeus' tijd, die de

---

1) Het Arab. بلاغة beteekent 1° van den mensch gezegd = welsprekend. 2° van den stijl of 't Schriftproduct gezegd, noemt Freytag in zijn lexicon S. V. het »ea conditio, quà finem propositum assequitur oratio". In verband met de beteekenis van den radix بلغ (pervenire) is het een woord van zeer rekbare beteekenis. Wiseman, Horae Syriacae, tom. I, pag. 94, vertaalt het door elegantia. Maar in »elegantia" wint de Peshittho het toch zeker van de gedwongen letterlijke vertalingen van Philoxenus en Thomas van Charkel. Van een' mensch gezegd kan men het door »welsprekendheid" vertalen; dan treedt echter daarin niet de elegantia op den voorgrond, maar de overredingskracht (volgens de grondbeteekenis van بلغ). Tot den علم البلاغة d. i. de Rhetorica, behoorde ook de علم البيان d. i. de wetenschap der distinctie. Waar nu Barhebraeus spreekt van de بلاغة فى نقلها (in hare vertaling) geloof ik recht te hebben vrij te vertalen door: nauwkeurigheid in uitdrukking, wat beantwoordt aan de regels der rhetorica in den ruimsten zin.

meest „gewone" was, niet bij de theologen geaccrediteerd, maar voor godsdienstig en kerkelijk gebruik 't meest gewild. Men zou haar dus de vulgata kunnen noemen, mits men niet meene, dat dit een letterlijke vertaling van ܦܫܝܛܬܐ zou zijn, daar ܦܫܛ „pandere" en niet „spargere" (ܒܕܪ) beteekent.

Van groot belang is nu, vooral uit tekstcritisch oogpunt, de vraag: Kunnen we ook zekerheid erlangen aangaande de Syrische vertaling, welke in Barhebraeus' tijd de gewone was, en die op vele gronden voor oud gehouden wordt? Zeer vaak toch toch wordt bij de vaststelling der lezing van het N. T. de lezing van de Peshittho, door Tischendorf in de noot vermeld, aangevoerd als getuige voor den tekst van de tweede eeuw. Dit is even ongegrond als dat men de lezing van een' Griekschen codex zou aanhalen als lezing van 't *αὐτόγραφον*.

Men kan de gewone Syrische bijbelvertaling, in navolging van Barhebraeus, Peshittho blijven noemen, mits men in het oog houde 1°. dat dit geen eigennaam is, en 2°. dat men daarmede bedoelt een reeks van Syrische lezingen, die, ofschoon onderling afwijkende, toch met elkander meer overeenkomen, vergeleken met de andere bij name genoemde Syrische vertalingen.

Wil men dus weten, wat de Peshittho leert aangaande deze of gene lezing, dan dient eerst vast te staan, wat de meest geaccrediteerde lezing van de Peshittho zelf is. M. a. w. eerst moet voor den tekst der Peshittho geschieden, wat Tischendorf zich voorstelde te doen voor den Griekschen tekst van het N. T. Eerst, als deze arbeid volbracht is en we ons mogen verheu-

gen in 't bezit van een critische uitgave van den tekst der Peshittho met den noodigen apparatus, kan men op zuiver kritisch standpunt de Peshittho oproepen als getuige voor den tekst van vóór de 4e eeuw.

Die arbeid zal niet zeer gemakkelijk zijn. Begint men met de codices te vergelijken dan zal men afwijkingen vinden in den codex Guelpterbytanus en vooral in de evangeliën fragmenten door Cureton uitgegeven. Reeds wanneer men de citaten in de Homiliën van Aphraätes raadpleegt, vindt men belangrijke afwijkingen. Neemt men die van Ephraëm, dan ontdekt men tamelijke overeenstemming met de meest bekende codices. Maar men moet niet vergeten dat de ongeschondenheid van Ephraïm's tekst niet te bewijzen is. Het ligt niet op mijn weg hierover uit te weiden. Genoeg dat een man als De Lagarde (De N. T. ad versionum orientalium fidem edendo, Berolini 1857) er van zegt: „Syriacam vero primam magnopere vereor ne iam Ephraemus habuerit a correctoribus corruptam. Nam corrumpi appello quod illorum temporum stolida doctrina emendari vocabat".

Het is dan ook zeer licht te begrijpen, dat een afschrijver, afwijkingen vindende in de lezingen van Ephraëm, zich gehaast heeft, die uit zijn codex van den Bijbel of uit zijn geheugen te verbeteren.

Voorts zal men — zooals gewoonlijk — ook hier moeten rekenen met andere fouten van afschrijvers, 't zij voortkomende uit vermeende taalgeleerdheid, 't zij uit onoplettendheid, enz. [1]).

1) Over deze dingen klaagt reeds Jakob van Edessa in een brief aan Georgius, bisschop van Sarug. Deze brief is uit Romeinsche en Parijsche HSS. met vertaling uitgegeven door J. P. Martin, Parijs, Londen, Leipzig 1869, en door Dr. Phillips, London 1869, uit Londensche HSS.

Het is er evenwel nog verre van af, dat we zulk eene critische uitgave zouden bezitten. De eerste uitgave der Peshittho verscheen te Weenen in 1555 en werd bezorgd door Widmanstadt. Hieruit ontstonden de lateren. De 13e is van Carolus Schaaf in 1708, waarvan Jos. White in zijn Praefatio voor zijn werk over de Versio Philoxeniana (pag. V) getuigde: „quae quamquam prioribus longe praestat, multa tamen adhuc habet, quae ulteriorem emendationem requirunt".

In 1782 gaf Bruns (in het Repertorium für biblische und orientalische Litteratur, Tomus XV, p. 163 Sqq.), eene collatie van den codex Guelpherbytanus [1]) van 't Matthaeus-evangelie. De afwijkingen daarin, alsmede die der Philoxeniana, zijn hierachter in rekening gebracht bij de beoordeeling der varianten van Cureton's evangeliënfragmenten.

Hoe nu ook deze Wolfenbuttelsche codex van Schaaf's editie moge afwijken — 't meeste wordt de eenheid van lezing gestoord door de ontdekking van Cureton's fragmenten der evangeliën [2]). Zooals de titel en vooral de keurige uitgave bewijzen, hechtte Cureton daaraan veel waarde. Om allerlei redenen was deze tekst ouder dan alle anderen, en daarom alleen reeds zeer belangwekkend. Daarbij kwam, dat Cureton van gevoelen was dat we in dezen Syrischen tekst van Matthaeus den oorspronkelijken Ara-

---

1) Hier en daar stemt deze codex overeen met den codex Coloniensis. Dr. Land vond deze weder onder de Leidsche handschriften, en beschreef hem in den Catalogus Codicum Orientalium, Bibl. Acad., Lugd. Bat., deel V, p. 64 vlg. N°. MMCCCXLIV (Cod. 1198). Plantijn bezigde deze voor de uitgave van zijn koninklijken Bijbel (zie Gids, Aug. 1880, p. 238 vlg.)

2) Uitgegeven onder den titel: Remains of a very antient recension of the four gospels in Syriac, hitherto unknown in Europe, discovered, edited and translated by William Cureton, D. D., F. R. S. London 1858.

meeschen tekst zouden hebben, waarvan Papias bij Eusebius zou gewagen. Zoolang echter dit bericht niet historisch vaststaat en men met veel recht beweert, dat Papias met τὰ λόγια [1]) niet den tegenwoordigen vorm van ons Matthaeus' evangelie op 't oog heeft gehad, is Cureton's stelling enkel een hypothese, die kwalijk gesteund wordt door het taaleigen van dit evangelie in onderscheiding van dat der drie anderen [2]).

Over het karakter dezer varianten wensch ik in dit boekske te handelen om eenigzins de plaats te bepalen die deze codex moet innemen bij de vaststelling van den tekst der Peshittho.

Ik heb daartoe den tekst van Cureton gecollationeerd met die van Schaaf (Lugd. Bat. 1717). Daarna alle varianten geschift en gerangschikt in volgorde, zooals de volgende paragrafen zullen aanwijzen. Op deze wijze vond ik acht rubrieken, maar hield een overgroote klasse, van afwijkingen over, die ik in een 9e paragraaf heb bijeengevoegd. Vooral deze klasse legt — zooals later blijken zal — veel gewicht in de schaal voor de juiste waardeering van Cureton's codex. Na de behandeling der varianten naar hunne onderscheidene soorten, vatten we in een tweede deel ons resultaat omtrent de waarde van dien codex. Volledigheidshalve voegen we er drie aanhangsels aan toe: 1°. over 't opschrift in Cureton boven Matthaeus; 2°. over de citaten bij Aphraätes, en 3°. over de vermelding van Cureton's lezingen in den apparatus criticus van Tischendorf's editio octava maior.

---

1) Zie b. v. Dr. Wilh. Weiffenbach, Die Papias-Fragmente über Marcus und Matthäus, Berlin, 1878, Seite 77 vlg.

2) Zie hierover een opstel van Dr. Land in de Godg. Bijdragen 1859, pag. 724 volg.

Vóórdat ik echter overga tot de behandeling van mijn onderwerp, vermeld ik in 't kort de beschrijving van zijn uiterlijk [1]). De overblijfselen bestaan uit 88 bladen, 30 centim. lang en 24 centim. breed ([2], waarvan vele beschadigd zijn, vooral foll. 1, 42, 52 en 53. Het schrift is fraai, kloek Estrangela, waarschijnlijk uit de laatste helft der 5e eeuw. Er zijn geen klinkers en zeer weinig diakritische punten, behalve de ribboei. Het opschrift boven 't Matth. evangelie luidt waarschijnlijk: ܐܘܢܓܠܝܘܢ ܕܡܦܪܫܐ ܡܬܝ, (zie Aanhangsel I). Aan het slot van Markus, waarvan slechts H. XVI: 17—20 overig is staat ܫܠܡ ܐܘܢܓܠܝܘܢ ܕܡܪܩܘܣ; terwijl de doorloopende titel boven Lukas is: ܕܠܘܩܐ of ܐܘܢܓܠܝܘܢ ܕܠܘܩܐ. De tekst van dezen codex is op foll. 6b—8a veel veranderd, ten einde hem in overeenstemming te brengen met den gewone. Er is geen aanwijzing van pericopen, dan van de 2e en 3e hand hier en daar op den rand.

Een noot op fol. Ia in loopend schrift uit de 10e eeuw bericht ons, dat dit boekdeel behoorde aan een monnik Habībai of Habīb, die 't ten geschenke gaf aan het klooster van S. Maria Deipara.

Op fol. 88a aan 't slot van 't evangelie van Lukas is een aanteekening, die ons doet zien dat de boeken behoorende aan 't klooster van St. Maria Deipara hersteld werden in het jaar 1533 (d. i. 1222 van onze jaartelling.)

Deze 88 bladen zijn tot één geheel vereenigd en het ontbrekende is aangevuld met den gewonen Peshittho-tekst, zoodat het nu een kompleet evangeliarium vormt.

---

1) Zie: Catalogue of Syriac Manuscripts in the British Museum by W. Wright. Part. I, 1870, pag. 72, 2e kol. volg.

2) In den Catalogus uitgedrukt in Engelsche maat 11⅞ by 9½ inches.

Onder de Syrische handschriften in 't Britsch Museum gecatalogiseerd onder N°. 14.451 (vroeger 14.451*).

Nog enkele fragmenten van dezen codex gaf Dr. Roediger uit in het „Monatsbericht der Königlich Preussischen Akademie der Wissenschaften zu Berlin", 1872, July, Seite 557. Zij bevatten: Luk. XV : 22—XVI : 12, XVII : 1—23, Joh. VII : 37 ('t laatste woord ܘܢܫܬܐ)—VIII : 19, die afzonderlijk uitgegeven zijn door Dr. W. Wright te Londen bij Gilbert en Rivington; slechts 100 exemplaren zijn gedrukt, doch niet in den handel.

I.

De Syrische Evangeliën van Cureton in hunne afwijkingen van den gewonen tekst der Peshittho.

---

§ 1. **Afwijkingen, die bloot schrijffouten zijn.**

De varianten van deze soort vatten we terstond samen om ons terrein als 't ware te zuiveren, en het onwezenlijke van het wezenlijke af te scheiden. Volledigheidshalve moeten ze allen vermeld worden; vooral omdat van enkelen niet met zekerheid kan gezegd worden, dat ze werkelijk schrijffouten zijn.

We geven ze in de volgorde, waarin ze voorkomen, omdat soortverdeeling hier niet wel mogelijk is. Matth. I : 5 twee malen ܥܘܒܪ („Ober") in plaats van ܥܘܒܝܕ („Obed") vs. 14 en 15 ܐܠܝܘܪ i. p. v: ܐܠܝܘܕ („Eliur" i. p. v: „Eliud") [1]), III : 14 ܠܘܬ i. p. v: ܠܘܬܝ („tot mij"

---

1) Ook misschien vs 13 ܐܒܝܘܕ i. p. v. ܐܒܝܘܪ. Doch deze fout kan ook uit 1 Kron. 8 : 3 en 6 overgenomen zijn, waar 't in de Syrische vertaling ook staat.

en Cureton geeft geen zin); H. XVII:16 ܘܠܐ ܐܫܟܚ i. p. v. ܘܠܐ ܐܫܟܚܘ (sing. i. p. v. plur.); H. XVIII:15. ܝܪܬܬ ܐܚܘܟ („hebt gij uw' broeder geërfd") i. p. v. ܝܬܪܬ ܐܚܘܟ („hebt gij uw' broeder gewonnen" Gr. ἐκέρδησας). Joh. IV:47 ܘܢܚܙܐ ܠܒܪܗ („en hij zijn zoon zou zien") i. p. v. ܘܢܐܣܐ ܠܒܪܗ („en hij zijn zoon gezond maakte"). Deze afwijking vindt misschien verklaring in de overeenkomst van uitspraak der beide woorden. H. VI:50 ܘܢܡܘܬ i. p. v. ܘܠܐ ܢܡܘܬ („en sterve" i. p. v. „en niet sterve")[1]. Luk. XVI: 11 ܒܡܡܘܠܐ i. p. v. ܒܡܡܘܢܐ („Mammol" i. p. v. „Mammon"); H. XX:1 ܘܣܦܪ̈ܝ ܕܥܡܐ ܥܡ ܩܫܝ̈ܫܐ („en de schriftgeleerden des volks met de oudsten") i. p. v. ܘܣܦܪ̈ܐ ܥܡ ܩܫܝ̈ܫܐ („de schriftgeleerden met de oudsten"). „Schriftgeleerden des volks" is een term, die elders niet voorkomt en ook geen duidelijken zin geeft; waarschijnlijk is deze ontstaan door verwarring met 't volgende ܥܡ. H. XX:46 ܒܐܣܛܘ̈ܐ (ἐν στοαῖς) i. p. v. ܒܐܣܛܘ̈ܠܐ (ἐν στολαῖς) kan door verkeerd zien veroorzaakt, doch ook een verbetering zijn van een waanwijzen afschrijver, die dit beter meende te begrijpen.

Tot deze rubriek brengen we volledigheidshalve ook het ontbreken van den ribboei (teeken van den pluralis). Evenals in het Grieksch vaak ὁ ὄχλος en οἱ ὄχλοι verwisseld worden, vindt men hier ook vaak ܟܢܫܐ en ܟܢ̈ܫܐ verward. Doordien echter de Grieksche Hss. ook vaak afwijken, is het niet altoos uit te maken, of het een vergissing van den schrijver is, dan of het een

1) Bij Tischendorf, Ed. oct. als variant vermeld.

verbetering is op grond van een Griekschen codex [1]). Ten slotte zij nog opgemerkt, dat het zeer goed wezen kan, dat enkele dezer fouten niet in den codex gevonden worden, maar drukfouten zijn in de uitgave van Cureton. Daar echter deze uitgave zoo net bewerkt is en Cureton er een lijst van drukfouten bij gegeven heeft, meenden we ze te moeten vermelden.

---

§ 2. Linguistische varianten.

Allereerst komen hier ter sprake afwijkingen in woordenkeus. Deze zijn zóó menigvuldig, dat we er slechts enkele voorbeelden van kunnen noemen. Wij beginnen met de vermelding van die, welke zuiver willekeurig mogen heeten, b. v. Matth. V : 22 ܥܛܠܐ i. p. v. ܠܠܐ („stultus"); VI : 28 ܡܬܪܒܝܢ („Ethp.") i. p. v. ܪ̈ܒܝܢ („Pe'al"); VIII : 9 ܘܐܙܠ i. p. v. ܗܕܐ; X : 34 ܣܝܦܐ i. p. v. ܚܪܒܐ; X : 38 ܨܠܝܒܐ i. p. v. ܙܩܝܦܐ; XI : 15 ܠܡܫܡܥ i. p. v. ܕܢܫܡܥ (Infin. i. p. v. tempus finitum); XI : 25 (en Luk. X : 21) ܛܠܝܐ i. p. v. ܫܒܪܐ. (Daarentegen Luk. XVII : 15 hebben Cur. en Schaaf beiden ܫܒ̈ܪܐ); H. XII : 4 ܠܚܡ ܐ̈ܦܐ i. p. v. ܠܚܡܐ ܕܦܬܘܪܗ ܕܡܪܝܐ („brood der aangezichten" i. p. v. „brood van de tafel des Heeren"); XIII : 1 ܒܗ ܒܝܘܡ ܡܥܬܐ i. p. v. ܒܗ ܒܗ ܡܥܬܐ; XVII : 18 ܒܒܪ i. p. v. ܡܟܐ; XIX : 6 ܒܣܪ („vleesch") i. p. v. ܦܓܪ („lichaam"). Hier is Cur.'s vertaling een verbetering. Evenwel komt het juist omgekeerd Joh. I : 13, 14

---

1) Ook het getal van 't werkwoord wijst niets uit, daar bij een collectief zelfst. naamwoord zeer goed een werkwoord in plurali kan staan.

voor, o. a. is het bekende: „het Woord is vleesch geworden" vertaald: ܘܡܠܬܐ ܦܓܪܐ ܗܘܬ („en het Woord is lichaam geworden"). Dit wijst òf op inconsequentie òf op een anderen vertaler. H. XXII : 16 ܥܡ ܥܒ̈ܕܐ ܕܗܪܘܕܣ („met de dienstknechten van Herodes") i. p. v. ܥܡ ܕܒܝܬ ܗܪܘܕܣ („met die van 't huis van Herodes zijn"); XXIII : 30 ܒܚܝܬ ܡܝ̈ܬܐ (letterlijk: „bij het herleven der dooden") i. p. v. ܒܩܝܡܬܐ ܕܡܝ̈ܬܐ („bij de opstanding der dooden"). Luk. VII : 38, IX : 26 en XXII : 48 komt ܒܪܗ ܕܓܒܪܐ („zoon des mans") voor i. p. v. ܒܪܗ ܕܐܢܫܐ („zoon des menschen"), zooals ook Cur. 't gewoonlijk heeft [1]). X : 16 komt 4 malen ܠܟܠ i. p. v. ܠܟܠܡ voor. XI : 20 ܫܐܕ̈ܐ i. p. v. ܕܝ̈ܘܐ als vertaling van δαίμονες en op vele andere plaatsen evenzoo. Luk. XVIII : 21 (en Matth. XIX : 20) ܡܢ ܕܛܠܝܐ ܐܢܐ („sedert ik jong was") i. p. v. ܡܢ ܛܠܝܘܬܝ („van mijn jeugd af aan"). Dit getal kan wel vertienvoudigd worden, doch is genoeg om 't karakter er van aan te wijzen. Soms wordt dezelfde beteekenis weêrgegeven door meerdere of mindere woorden of door omschrijving (zie § 9).

Uit het gebruik van sommige woorden bij Cur. in onderscheiding van den gewonen Peshittho-tekst zou men opmaken, dat de taal dezer fragmenten meer Semietisch is en minder Grieksche woorden heeft, b. v. Matth. I : 1 ܟܬܒܐ ܕܬܘ̈ܠܕܬܗ (Hebr. ספר תולדות) i. p. v. ܟܬܒܐ ܕܝܠܝܕܘܬܗ; XXIII : 23 ܐܘܪܝܬܐ i. p. v. ܢܡܘܣܐ (νόμος) ook Joh. VII : 19 enz. Doch daartegenover staan anderen, waar de gewone lezing een goed Syrisch woord

1) Cureton in zijn Preface pag. LII zegt dat de vertaler hier zijn gebrekkige kennis van 't Grieksch verraadt, door ἀνήρ en ἄνθρωπος te verwarren. Doch elders komt het goed vertaald voor, ook in Lukas, b. v. H. 9 : 44, 56, 58 enz.

heeft en bij Cur. bastaardwoorden gevonden worden, b. v. Luk. VIII: 7 ܐܦܛܪܘܦܣ (*ἐπίτροπος*) i. p. v. ܪܒܝܬܐ; Luk. XIV: 2 ܗܕܪܘܦܝܩܘܣ (*ὑδρωπικός*) i. p. v. ܚܒܝܫܐ ܗܘܐ ܡܝ̈ܐ [1]).

Pogingen, om meer letterlijk den zin van 't Grieksche woord weêr te geven, zijn b. v. te vinden Matth. I: 23 ܐܠܗܢ ܥܡܢ (*μεθ' ἡμῶν ὁ θεός*) i. p. v. ܥܡܢ ܐܠܗܐ. Luk. XII: 59 ܬܦܪܘܥ i. p. v. ܬܬܠ (*ἀποδῷς* i. p. v. *δῷς*). Met Joh. VII: 35 ܠܙܪܥܐ ܕܐܪ̈ܡܝܐ is een meer letterlijke vertaling van *εἰς τὴν διασπορὰν τῶν Ἑλλήνων*, gegeven dan de lezing bij Schaaf ܠܒܕܪܘܬܐ ܕܥܡ̈ܡܐ. Evenwel is 't geheele vers korter dan bij Schaaf en in de Grieksche codices en luidt slechts: „misschien gaat hij naar het zaad [Syr. vert. van *διασπορά*] der heidenen" [2]). Doch tegenover voorbeelden als dezen staan ook anderen, waar de gewone tekst veel juister is, zooals gewoonlijk 't geval is, b. v. Matth. XIX: 8 ܡܛܠ i. p. v. ܠܘܩܒܠ (= *πρὸς*); Joh. XIV: 10b ܡܢ ܨܒܘܬ

---

1) Over 't algemeen komen in Matthaeus de meeste zuiver-Syrische woorden voor. Dit behoeft echter niet, zooals Cur. wil, te leiden tot het vermoeden op een oorspronkelijk Matth.-evang. in het Arameesch, doch kan ook toegeschreven worden aan een' anderen vertaler, die juist ook in Lukas eenige keeren *υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου* verkeerd heeft vertaald. Ook kunnen die enkele plaatsen veranderingen zijn van iemand, die de toenmalige modetaal (ook de taal der geleerden), 't Grieksch, kende. En 't Lukas' evangelie is beter Grieksch, en daarom moeilijker in 't Syrisch te vertalen.

2) De Syriërs onderscheiden ܐܳܪܳܡܝܐ en ܐܰܪܡܝܐ. Het eerste beteekent een Aramaeer; het tweede een heiden (zooals Ἕλλην in 't N. T.). Oorspronkelijk was dit natuurlijk hetzelfde woord. Toen echter de Syriërs christenen werden, noemden ze zich bij voorkeur onder Griekschen invloed, ܣܘܪ̈ܝܝܐ (Syriërs), terwijl diegenen, die heidenen bleven, zooals b. v. in Haran, zich met voorliefde en trots ܐܪ̈ܡܝܐ (Aramaeers) bleven noemen. Zoo werd dit het gebruikelijke woord voor »heiden", en later maakten de grammatici de spitsvondige onderscheiding der vokalen (Zie Thesaurus Syriacus van Payne Smith sub voce).

ܪܥܝܢܝ („uit den wil van mijn verstand") i. p. v. ܡܢ ܢܦܫܝ („uit mij-zelf"), Luk. VIII : 18 ܡܢܐ i. p. v. ܐܝܟܢܐ (πῶς).

Cureton heeft Matth. IV : 24 ܢܣܝܒܪ, hetwelk de juiste vertaling is van ἀνθέξεται, terwijl de gewone lezing: ܢܝܩܪ eene vertaling van ἀνέξεται is.

Vermelding verdient hier ook 't gebruik van 't verouderde pronomen demonstrativum ܗܠܘܢ i. p. v. ܗܢܘܢ, b. v. Matth. XX : 9, Luk. VIII : 13, hoewel ook zeer vele malen het meer gebruikelijke ܗܢܘܢ voorkomt.

Toch kan men niet zeggen, dat in Cur.'s codex meer oude woorden en vormen voorkomen dan in de andere lezingen der Peshittho. De Jod b. v. van den vrouwelijken vorm van 't werkwoord in Perfecto, die eerst door latere schrijvers verzuimd wordt, ontbreekt hier vaak, b. v. Matth. I : 23 en XII : 39 ܬܒܛܢ i. p. v. ܬܒܛܢܝ; evenzoo 't voornaamwoord b. v. Matth. XI : 23 ܘܐܢܬ ܟܦܪܢܚܘܡ i. p. v. ܘܐܢܬܝ ܟܦܪܢܚܘܡ.

Wat regels van orthographie betreft, komt in aanmerking 1°. dat bij Cur. het object-suffix van het pronomen personale van den 3en persoon gewoonlijk ܗ i. p. v. ܗܝ luidt, b. v. Matth. XX : 19 ܘܢܨܠܒܘܢܗ i. p. v. ܘܢܨܠܒܘܢܗܝ enz.; 2°. dat, waar bij verba media ܘ gewoonlijk als passief een Ettaph'al-vorm in gebruik is, hier (althans in de schrijfwijze) een Ethpe'el-vorm voorkomt, b. v. Matth. XXI : 10 ܐܬܙܝܥܬ i. p. v. ܐܬܬܙܝܥܬ; 3°. dat bij Cur. meestal de scriptio plena i. p. v. defectiva gevonden wordt bij de woorden: ܡܛܘܠ i. p. v. ܡܛܠ (Matth. VII : 13 enz.) ܟܘܠ i. p. v. ܟܠ (Matth. XVIII : 16 enz.) en ܡܢ ܡܬܘܡ i. p. v. ܡܡܬܘܡ (Matth. VII : 28 enz.), ook soms in eigennamen, b. v. Matth. XIV : 4 ܦܝܠܝܦܘܣ i. p. v. ܦܝܠܦܘܣ. Daarentegen wordt het zoo vaak voorkomende ܐܡܪܢܐ („ik zeg") schier altijd zóó geschreven, terwijl

maar hoogst enkel ܐܡܪ ܐܢܐ gevonden wordt (b. v. Luk. XII : 44). Meestal echter wordt zulk eene samenstelling van participium met pronomen (om 't praesens uit te drukken) bij Cur., als 't andere woorden betreft, volledig uitgedrukt, b. v. Matth. XII : 32 ܝܕܥܝܢ ܐܢܬܘܢ i. p. v. ܝܕܥܝܬܘܢ enz.

Luk. XXII : 10 ܕܥܠܝܢ ܐܢܬܘܢ i. p. v. ܕܥܐܠܝܢ ܐܢܬܘܢ is òf louter een kakographie òf wijst er op dat de ܐ in 't midden van een woord niet altijd even duidelijk werd gehoord. Deze spelling komt meer voor.

Ook leest men bij Cur. bijna altijd ܪܫ, en komt een zeer enkele maal de spelling ܪܝܫ (b. v. Luk. VIII : 41) voor [1]).

Afwijkingen in de schrijfwijze der eigennamen zijn b. v. Luk. III : 1 ܒܐܬܪܐ ܕܗ̈ܒܠܝܢܐ i. p. v. ܕܐܒܠܝܢܐ, XIII : 4 ܒܐܪܫܠܡ i. p. v. ܒܐܘܪܫܠܡ, hoewel meestal de gewone spelling voorkomt. Joh. III : 9 ܢܝܩܕܡܘܣ i. p. v. ܢܝܩܘܕܡܘܣ. Een vaste regel is hierin niet te ontdekken.

Matth. XIV : 1 en Luk. IX : 7 doet zich de schrijfwijze ܛܛܪܟܐ i. p. v. ܛܛܪܪܟܐ voor, terwijl in Luk. III : 1 bij Cur. en Schaaf beiden hiervoor goede Syrische woorden voorkomen.

---

§ 3. **Exegetische varianten.**

Onder deze benaming zijn samengebracht 1° die afwijkingen in beteekenis (niet in woordenkeus of woord-

1) Jakobus van Edessa [in zijn reeds vermelden brief aan Georgius, bisschop v. Sarug] wijt dergelijke afwijkingen aan de waanwijsheid der afschrijvers, die meenden zóó beter met den Hebreeuwschen vorm in overeenstemming te zijn. Hij verdedigt de schrijfwijze met de Jod en zegt hun ܡܕܥ ܝܕܥ ܐܢܐ ܡܢܘ ܕܟܬܒܬ (»ik weet goed, wat ik geschreven heb").

vorm), welke te verklaren zijn uit een andere opvatting der Grieksche woorden; 2° dezulken, waarbij de Syrische vertaler een verklaring heeft noodig gekeurd.

Van elke soort laten we eenige voorbeelden volgen. Matth. VII: 17 heeft Cur. 't Grieksche καλούς beter door ܫܦܝܪܐ vertaald dan de gewone lezing ܛܒܐ, althans meer letterlijk. Daarentegen heeft, Matth. XV : 32, de gewone lezing het Grieksche νήστεις beter door ܟܕ ܨܝܡܝܢ weêrgegeven, dan Cur. door ܟܕ ܠܐ ܛܥܡܝܢ (= ἀδείπνους). Een poging om πάσχειν beter te vertalen dan door 't werkw. ܚܫ („lijden") Matth. XVII: 12, zooals Schaaf heeft, is misschien de lezing ܕܢܣܝܒܪ („verdragen") Matth. XIX: 28 is ἐν τῇ παλιγγενεσίᾳ bij Cur. beter door ܒܡܘܠܕܐ ܚܕܬܐ dan bij Schaaf door ܒܥܠܡܐ ܚܕܬܐ weêrgegeven. Waar Joh. I : 3, 10 en III : 17 van den Logos gezegd wordt, dat de κόσμος δι' αὐτοῦ is geschapen, vertaalt Schaaf's lezing dit door ܒܐܝܕܗ („door zijne hand") en Cur. door ܒܗ („door hem" of misschien ἐν αὐτῷ). Een wezenlijk afwijkende opvatting is Joh. III: 7 de vertaling van ἄνωθεν bij Schaaf ܡܢ ܕܪܝܫ („van nieuws af aan") en bij Cur. ܡܢ ܠܥܠ („van boven"). Juist vertaalt Schaaf's lezing Luk. XIX: 44 τὸν καιρὸν τῆς ἐπισκοπῆς σου door ܙܒܢܐ ܕܣܘܥܪܢܟܝ („den tijd uwer bezoeking") en Cur. ܝܘܡܐ ܕܪܒܘܬܟܝ („den dag uwer grootheid"), waardoor de vertaler of corrector lucht wilde geven aan zijn liefde voor 't episcopaat [1]). Luk. XXIV: 10 vindt men bij Schaaf als overzetting

1) Evenwel behoeft men niet grootheid te vertalen, zooals Cureton in zijn Engelsche vertaling gedaan heeft, daar in goed Syrisch een ἐπίσκοπος vaak ܪܒ ܟܗܢܐ heet (»hoofd der priesters of hoogepriester"). Alleen leest de Syrische vertaler in deze plaats de erkenning van het episcopaat.

van ἡ Ἰακώβου ܐܡܗ ܕܝܥܩܘܒ („de moeder van Jakobus") en bij Cur. ܒܪܬ ܝܥܩܘܒ („de dochter van Jakobus").

Nadere verklaring van sommige Grieksche woorden vinden we b. v. Matth. II : 7 (ἠκρίβωσεν παρ' αὐτῶν) bij Cur. ܘܡܥܩܒ ܗܘܐ ܠܗܘܢ ܕܢܕܥ („en hij onderzocht hen om te weten") tegenover ܘܝܠܦ ܡܢܗܘܢ („en hij vernam van hen") bij Schaaf. Matth. VI : 1 hebben reeds Grieksche codices andere woorden voor δικαιοσύνην in de plaats gesteld, en terwijl bij Schaaf de letterlijke vertaling (ܒܟܐܢܘܬܟܘܢ) gevonden wordt, heeft Cur., in overeenstemming met den Cod. Sinaït., ܒܡܘܗܒܬܟܘܢ („uw gave"). Matth. XI : 9 schijnt Cur. het dubbelzinnige περισσότερον opgevat te hebben als masc. acc. als hij leest ܕܝܬܝܪ ܗܘ ܡܢ ܢܒܝܐ (i. p. v. ܘܝܬܝܪ ܡܢ ܢܒܝܐ Schaaf). Matth. XV : 3 en 6 laat Cur. meer den nadruk op de tegenstelling vallen, als hij voor διὰ τὴν παράδοσιν ὑμῶν heeft ܡܛܠ ܕܬܩܝܡܘܢ ܦܘܩܕܢܝܟܘܢ („opdat gij uwe geboden vaststelt") i. p. v. 't letterlijk vertaalde ܡܛܠ ܡܫܠܡܢܘܬܟܘܢ bij Schaaf.

---

§ 4. Toevoegsels.

Van eenige beteekenis is, hetgeen Matth. I : 8; XX : 28 volg. en Luk. XII : 38 is ingevoegd.

Matth. I : 8 worden in de geslachtslijst de koningen Ahazia, Joaz en Amazia ingevoegd (ܐܚܙܝܐ, ܝܘܐܫ en ܐܡܘܨܝܐ). Blijkbaar is dit geschied, om overeenstemming met 1 Kron. III te verkrijgen. Tischendorf vermeldt dat deze invoeging ook in D en bij Epiphanius

gevonden wordt. In Syrische codices schijnt ze meer gevonden te worden. Men vindt ze bij Aphraätes terug (zie Aanhangsel II), en Assemani, Bibl. Or. II pag. 160, bericht: „Inventus est aliquando Syriacus codex ex Hebraeo expressus, qui in genealogia istos tres Reges enumerat: in summa tamen quatuordecim, non septendecim colligit" [1]. Over de vraag, of Matthaeus al of niet deze drie koningen er bij geschreven heeft, weidt Cur. in zijn Preface (page VII sqq.) breed uit. Het is echter meer dan waarschijnlijk dat we hier met een invoegsel te doen hebben, ook omdat het slechts in een enkel Grieksch Hs. gevonden wordt.

Met D it pl (non f g² l q) t. w. a b c d e ff 1. 2. g 1. h m n heeft Cur. achter Matth. XX: 28 een groot toevoegsel, dat men bij Tischendorf vermeld vinden kan. Ook in de Versio Philoxeniana komt het voor, zaakrijk overeenkomende met Cur., doch in woordenkeus en woordschikking veel afwijkende. Het staat in die vertaling op den rand met deze bijvoeging: „Dit nu wordt in oude handschriften slechts in Lukas gelezen, H. LIII. Het wordt echter gevonden in Grieksche handschriften op deze plaats, waarom het ook door ons hier is toegevoegd" [2]. Cur. vond het op deze plaats ook in een kopij van de Peshittho van de Nitrische Hss. N°. 14.456 (Britsch Museum).

---

1) ܐܫܬܟܚ ܚܕ ܙܒܢ ܨܚܚܐ ܣܘܪܝܝܐ ܢܩܝܫ ܡܢ ܥܒܪܝܐ
ܕܐܡܪ ܠܗܠܝܢ ܬܠܬܐ ܡ̈ܠܟܐ ܒܫܘܡܠܐ ܘܒܬܪܟܢ ܕܐܡܪ
ܫܪ̈ܒܬܐ ܝܕ̄ ܘܠܐ ܝܙ̄.

2) ܗܠܝܢ ܡܢ ܒܨ̈ܚܚܐ ܥܬ̈ܝܩܐ ܒܠܘܩܐ ܠܚܘܕ: ܡܬܩܪܝܢ ܒܢܓ̄
ܕܝܢ̄ ܐܫܬܟܚ ܕܝܢ ܒܨ̈ܚܚܐ ܝ̈ܘܢܝܐ ܬܢܢ ܘܡܛܠܗܢܐ ܐܦ ܡܢܢ
ܐܬܬܘܣܦ ܬܢܢ. (Zie Adler: N. T. versiones Syriacae, Hafniae, 1789, pag. 90,

Ook Hilarius kende het, en Juvencus (4e eeuw), die de evangeliën op rijm paraphraseerde, heeft ook deze pericope op rijm gebracht [1]). De inhoud van deze les des Heeren komt ook op de parallele plaats bij Lukas voor. De vorm echter is anders, en alle lezingen stemmen daarin merkwaardig met elkander overeen. Het is dus een toevoegsel van zeer oude datum.

Ongeveer gelijkluidend met Cod. 1. 118, 209, ff [2] i l mm, Ir [int 334] en b heeft Cur. bij Luk. XII: 38 een toevoegsel, bij Tischendorf ook vermeld, dat van niet veel waarde is, maar ons wel wijst op verwantschap met genoemde codices (zie § 8).

Ruim 200 toevoegsels van mindere grootte en waarde vindt men, als men Cureton's codex met de editie van Schaaf vergelijkt. Velen zou men tot de willekeurige varianten (§ 9) of tot een vrije vertaling kunnen terugbrengen. Enkel om den aard er van te doen kennen, noemen we eenige voorbeelden. Matth. I: 22 voegt Cur. ܐܫܥܝܐ in („Jezaia"). Matth. III: 5 en Joh. I: 28 op echt-Syrische wijze achter den naam ܝܘܪܕܢܢ („Jordaan"): ܢܗܪܐ („rivier") zooals de Syriërs gewoonlijk achter een plaatsnaam ܡܕܝܢܬܐ („stad") voegen. Matth. III: 15 leest Schaaf: ܘܗܝܕܝܢ ܫܒܩܗ („en toen liet hij van hem af"), doch Cur.: ܗܝܕܝܢ ܫܒܩܗ ܠܡܥܡܕܘ ܘܥܡܕܗ ܗܘܐ ܠܝܫܘܥ („toen liet hij [d. i. toen verhinderde hij niet langer het doopen] van hem af om te doopen, en hij doopte Jezus"); Matth. IV: 24 voegt Cur. na een vrije vertaling van 't voorgaande er aan toe: ܘܗܘ ܥܠ ܚܕ ܚܕ ܡܢܗܘܢ ܐܝܕܗ ܣܐܡ ܗܘܐ ܘܠܟܠܗܘܢ ܡܐܣܐ ܗܘܐ („en hij legde op ieder van hen zijne hand, en genas

1) Zie Cur. Preface pag. XXXVII.

ze allen") terwijl Schaaf enkel ܘܐܣܝ ܐܢܘܢ leest („en hij genas hen").

Matth. VII: 22 is bijgevoegd ܠܐ ܒܫܡܟ ܐܟܠܢ ܘܐܫܬܝܢ („hebben we niet in Uwen naam gegeten en gedronken"). Matth. XI: 28 wordt achter ܡܘ̈ܒܠܬܐ („lasten") ܡܩ̈ܒܠܐ („zware") ingevoegd. Talrijk zijn de invoegingen op grond van parallele plaatsen b. v. Matth. XII: 10 ܕܝܡܝܢܐ („rechter") bij „hand" gevoegd uit Luk. VI: 6. Zoo Matth. XXI: 9 uit Luk. XIX: 17, Luk. XXII: 38 uit Matth. XXVI: 46, Luk. XIX: 26 uit Matth. XIII: 12. Merkwaardig is, dat Luk. XI: 36 ontbreekt bij Cur. waarvoor in de plaats is gevoegd Matth. VI: 23^{b}.

Kleine woordjes, vooral bij woorden en voegwoorden, worden vaak ingevoegd b. v. ܗܐ ܓܝܪ (ἰδοὺ γὰρ) Matth. XI: 9; ܐܠܐ (ἀλλὰ) Matth. XIII: 30 enz. enz.

Te recht wordt Matth. XIII: 33 de vrouw, die het zuurdeeg in drie maten meels verbergde, ܚܟܝܡܬܐ („wijs") genoemd, maar er is geen grond van uitwendig gezag voor.

Matth. XVII: 2 leest men bij Schaaf: „en Jezus werd voor hen veranderd"; doch Cur. zegt, opdat men niet zou misverstaan, niet „Jezus" maar ܚܙܘܐ ܕܐܦܘ̈ܗܝ („'t uiterlijk van zijn gelaat").

Luk. XV: 13, in de gelijkenis van den verloren zoon, staat bij Schaaf: „en hij verspilde zijn geld, overdadig levende". Cur. echter heeft: ܒܕܪ ܢܟܣܘܗܝ ܒܡܫܬܘ̈ܬܐ ܐܝܠܝܢ ܕܠܐ ܘ̈ܠܝܢ. ܡܛܠ ܕܚܝܐ ܗܘܐ ܦܪܚܝܐܝܬ ܥܡ ܙܢ̈ܝܬܐ („hij verspilde zijn bezitting in verteringen, die niet betamen, daar hij overdadig leefde met hoeren"). Luk. XXIV: 41 staat bij Schaaf en overal elders dat de discipelen, bij het zien van den verrezen Heer, van

blijdschap het niet geloofden. Onze vertaler of corrector meende, dat er ook wel vrees bij in het spel zal geweest zijn, en leest daarom: ܡܢ ܕܚܠܬܗܘܢ ܘܡܢ ܚܕܘܬܗܘܢ („van wege hun vrees en van wege hun vreugde"). Een weinig „rationalisirend" is de toevoeging van ܠܐ voor ܐܢܫ in Joh. III: 32, zoodat men daar vertalen moet (i. p. v. „en zijne getuigenis neemt niemand aan"): „en zijne getuigenis neemt niet iedereen aan".

Petrus wordt bij Cur., vooral in het Mattheus evangelie, schier altijd ܫܡܥܘܢ ܟܐܦܐ („Simon Petrus") genoemd, en waar Joh. XIV : 22 Schaaf en alle Grieksche Hss. achter „Judas" voegen: „niet Iskarioth", noemt Cur. hem eenvoudig ܝܗܘܕܐ ܬܐܘܡܐ („Judas Thomas"). Hoewel op verre na niet zoo veelvuldig, komen toch ook in de lezing van Schaaf verklarende toevoegsels voor, die geen steun in de Grieksche Hss. vinden; b. v. Matth. XVII : 24 wordt achter de vertaling van δίδραχμα gevoegd: ܕܟܣܦ. ܪܫܐ (= tributum capitis) enz. Vaak gebeurt het, dat Cur. dan juist met de Grieksche Hss. overeenkomt.

Zeer enkele malen hebben Cur. en Schaaf beiden toevoegselen, doch dan worden deze meestal ook in Grieksche Hss. en andere vertalingen gevonden, b. v. Joh. VII: 50, waar bij Cur. en Schaaf achter „ Nikodemus" gezegd wordt: „die des nachts tot hem [Cur.] [„tot Jezus" Sch.] gekomen was".

---

§ 5. Weglatingen.

Hoewel niet in zoo grooten getale als de toevoegsels, komen in Cur.'s codex toch zeer vele weglatingen voor. Met ℵ * B L T, 126, 225, 238, 400 * ff^1 k ontbreekt bij Cur. Matth. XXII : 47. Een gedeelte van Matth. V : 44 mist Cur. met ℵ B, 1, 22, 209. al^4 a b ff^1 $g^{1.2.}$ k l vg Sax. fr. Cop. enz. Joh. V : 4 wordt bij Cur. niet gevonden en is ook door Tischendorf in den tekst van zijn editio octava niet opgenomen op gezag van ℵ B C * D 33, 157, 135, f l q Sah. Cop.[dz].

Verder worden in overeenstemming met sommige Grieksche Hss. (b. v. ℵ, D Λ en 1. enz.) gedeelten of enkele woorden weggelaten Matth. XV : 31, Joh. VI : 64, VIII : 26^b, Luk. XIV : 10, XXII : 47.

In de gelijkenis van de ontrouwe wijngaardeniers, Luk. XX, wordt het 12e vers, waarin voorkomt het zenden van den derden dienstknecht, weggelaten. Ook Luk. XXII : 20 ontbreekt geheel. De reden hiervoor kan deze zijn. dat reeds in vs. 17 van 't uitreiken des bekers sprake was geweest, en vertaler of corrector het hier overbodig keurde. Het schijnt, dat, waar vertaler of verbeteraar een woord, dat voor het duidelijk verstand gemist kon worden, ontmoette, hij er geen bezwaar in zag, dat weg te laten. Zoo leest men Joh. VII : 37 bij Cur. slechts: ܘܒܝܘܡܐ ܪ̈ܒܐ ܕܥܐܕܥܐ („en op den grooten dag van 't feest"), terwijl Schaaf de gewone verklaring „zijnde de laatste" er bij heeft. Zoo wordt bij Cur. als oorzaak, dat Zachaeus in den boom klom om Jezus te zien, (Luk. XIX : 3) alleen opgegeven: ܡܛܠ ܕܒܩܘܡܬܗ ܙܥܘܪ ܗܘܐ ܙܟܝ („omdat Zachaeus klein was van gestalte"), terwijl Schaaf er ܡܢ ܟܢܫܐ („vanwege de

schare") aan laat voorafgaan. Dergelijke weglatingen, zonder dat ze elders steun vinden, vindt men b. v. ook Matth. XI : 27, XIII : 23, XVIII : 22, 27, Joh. I : 21, Luk. XIII : 30, XXIV : 11.

Een eenigszins andere zin ontstaat door weglating Matth. XVII : 10, waar Cur. leest: ܕܐܠܝܐ ܐܬܐ ܠܘܩܕܡ („dat Elia eerst komt") i. p. v. ܕܐܠܝܐ ܘܠܐ ܕܢܐܬܐ ܠܘܩܕܡ („dat Elia eerst moet komen").

Soms betreft de weglating slechts kleine woorden, b. v. Joh. VII : 30, waar ܠܐ ܥܕܟܝܠ (*οὔπω*) niet gevonden wordt, maar slechts ܠܐ (*οὐ*) en Luk. VIII : 44, waar ܡܚܕܐ (*παραχρῆμα*) ontbreekt.

Soms vindt men ook weglatingen in den aanhef van pericopen b. v. Matth. XIV : 14, waar ܘܢܦܩ ܝܫܘܥ („en Jezus ging uit") gemist wordt (verg. § 9).

Meer willekeurig dan de vorige zijn weglatingen als Matth. X : 34, waar i. p. v. ܠܐ ܬܣܒܪܘܢ ܕܐܬܝܬ („meent niet dat ik gekomen ben") enkel staat ܠܐ ܐܬܝܬ („ik ben niet gekomen"). Joh. IV : 14, waar staat ܕܡܝܐ ܠܚܝܐ ܕܠܥܠܡ („van water voor het eeuwige leven") i. p. v. ܕܡܝܐ ܕܢܒܥܝܢ ܠܚܝܐ ܕܠܥܠܡ („van water, dat springt tot in 't eeuwige leven"). Zoo leest men bij Cur. Joh. V : 9 ܘܡܗܠܟ („en hij wandelde") en bij Schaaf en alle Gr. Codd. ܘܩܡ ܫܩܠ ܥܪܣܗ ܘܡܗܠܟ („en hij stond op, nam zijn bed op en wandelde"). Dergelijke vindt men ook nog b. v. Matth. XIII : 33, Joh. IV : 45, VII : 9 en Luk. XI : 9, waar ܒܥܘ ܘܬܫܟܚܘܢ („zoekt en gij zult vinden") wordt weggelaten.

Door onoplettendheid en vergissing, waarvan het tweemaal voorkomende ܕܝܡܐ („die zweert") Matth. XXIII : 18 de oorzaak is, kan de verkorting van dat vers bij Cur. ontstaan zijn, zoodat daar nu slechts gelezen wordt:

ܘܡܢ ܕܝܡܐ ܒܩܘܪܒܢܐ ܕܥܠ ܡܕܒܚܐ ܚܛܐ („die zweert bij de gave op 't altaar, zondigt").

Hoewel weglatingen in Cur.'s codex in grooten getale voorkomen, zijn ze toch ook aan den tekst van Schaaf niet geheel vreemd, b. v. Matth. XVII: 27, waar Cur. met alle Grieksche Hss. ܣܒ ܘܦܬܚܝܗ̇ („neem en open") leest, en Schaaf enkel ܦܬܚܝܗ̇ („open") heeft. Zoo ook Luk. VIII: 8 waar Schaaf ܘܝܥܐ („en ontkiemende") mist, dat Cur. met alle Grieksche codices heeft, enz.

Eindelijk vermelden we ten gerieve onzer lezers, 't geen Cureton ons leert omtrent de doxologie van 't Gebed des Heeren, en de pericope van de overspelige vrouw.

De doxologie (Matth. VI: 13) komt in haar geheel voor, behalve ܘܚܝܠܐ (*καὶ ἡ δύναμις*), en heeft ook ܐܡܝܢ („Amen") tot slot. Het verhaal daarentegen van de overspelige vrouw (Joh. VII : 53– VIII : 11) ontbreekt bij Cur., evenals in de meeste Hss. der Peshittho[1]).

---

§ 6. Dogmatische veranderingen.

De afwijkingen, welke duidelijk het kenmerk dragen, dat ze om leerstellige redenen zijn geschied, zijn acht in getal.

Matth. I: 16 is bij Schaaf gelijkluidend met de meeste Grieksche Hss.; Cur. echter leest: ܗܘ ܕܡܟܝܪܐ ܗܘܬ ܠܗ ܡܪܝܡ ܒܬܘܠܬܐ ܗܝ ܕܝܠܕܬ ܠܝܫܘܥ ܡܫܝܚܐ („aan wien verloofd was Maria de Maagd, welke Jezus den Messias baarde"). De bedoeling van deze verandering is

1) Zie Tischendorf, en de Praefatio van de editie der Peshittho van Leusden en Schaaf, Lugd. Bat. 1717.

ten duidelijkste om de uitdrukking ܠܒܥܠܗ ܕܡܪܝܡ („de man van Maria"), welke aanleiding kon geven tot aanstoot, te verwijderen. Zoo luidt Matth. I: 19 bij Schaaf, zooals elders: „Jozef nu, haar man, was rechtvaardig enz." Deze zin nu is bij Cur. geheel omgezet, ten einde zich van het hinderlijke ܒܥܠܗ („haar man") te ontdoen, en luidt: ܝܘܣܦ ܕܝܢ ܡܛܠ ܕܓܒܪܐ ܗܘܐ ܟܐܢܐ ܘܠܐ („Jozef nu, omdat hij een rechtvaardig man was enz."). Waar Matth. I: 24 bij Schaaf gelezen wordt ܘܕܒܪܗ ܠܐܢܬܬܗ („en hij voerde zijn vrouw"), heeft Cur. ܘܕܒܪܗ ܠܡܪܝܡ („en hij voerde Maria"). Opdat de lezer toch niet zou denken dat Jozef de vader van Jezus ware, vindt men Luk. II: 48^{b} ܕܗܐ ܐܚܢܢ („zie, wij") terwijl Schaaf te recht ܕܗܐ ܐܢܐ ܘܐܒܘܟ („zie, ik en uw vader") heeft.

Matth. XVI : 22 leest men bij Schaaf en elders dat Petrus Jezus bestrafte. Dit strookte niet met den eerbied aan den persoon des Heeren verschuldigd, en daarom heeft Cur. vs. 22 slechts ܘܩܪܒ ܫܡܥܘܢ ܟܐܦܐ ܘܐܡܪ („en Simon Petrus naderde en zeide"), en het „bestraffen" wordt vs. 23 aan Jezus toegekend, ܘܐܟܐ ܒܗ ܒܫܡܥܘܢ („en Hij bestrafte Simon").

Matth. X: 42 prijst Jezus dengene, die een beker koud water slechts in den naam eens discipels zal uitreiken. Cur. leest hier: ܒܫܡܐ ܕܬܠܡܝܕܘܬܐ („in den naam des discipelschaps"), en het zou niet onmogelijk zijn, dat deze verandering haren oorsprong vond in de toekenning van een bijzonder gewicht aan dezen rang.

Waar Matth. I: 21 de Engel in zijn boodschap aan Maria haar voorspelt, dat Jezus zijn volk zal behouden van hunne zonden, schijnt onze vertaler of zijn corrector dit wat te particularistisch gevonden te heb-

ben, of in strijd met uitspraken als Joh. III : 16, en veranderde het, zoodat er gelezen wordt: ܗܘ ܓܝܪ ܢܚܝܘܗܝ، ܠܥܠܡܐ ܡܢ ܚܛܗ̈ܘܗܝ، („want Hij zal de wereld redden van hare zonde").

Het is opmerkelijk, dat bijna al deze afwijkingen in het begin van Matthaeus gevonden worden. Dit kan zijne verklaring daarin vinden, dat dáár de meeste plaatsen voorkomen, die bij eene letterlijke opvatting in tegenspraak zijn met de bovennatuurlijke geboorte van Jezus. Toch is het vreemd, dat een man, die zulke groote veranderingen in den tekst dorst maken, zonder daarvoor [voor zooverre wij althands kunnen nagaan], grond in Hss. te vinden, zijn dogmatisme wist te breidelen op zoo vele andere plaatsen in de evangeliën, waar de menschelijke natuur des Heeren sterk op den voorgrond treedt, b. v. in Gethsêmanê. We hebben hier dus eene dogmatische correctie alleen van die plaatsen, die in theologische twisten dienst moesten doen.

---

§ 7. **Afwijkingen in de aanhalingen uit het Oude Testament.**

Er zijn vele aanhalingen uit het Oude Testament in den codex Curetonianus, welke met die bij Schaaf letterlijk of bijna letterlijk overeenkomen, b. v. Matth. II : 15, X : 36, XI : 10, XII : 7, 18, XXI : 16, 42, XXII : 37, 39 en 44.

Anderen daarentegen wijken van de gewone Peshittholezing af. Soms komt dan Cur. met de LXX overeen of met de Syrische overzetting des O. V. Dan weêr

volgt Schaaf's lezing met een dezer beiden. Van 't een zoowel als van 't andere geven we de voorbeelden op.

Bij Cur. komen de volgende plaatsen (in afwijking van Schaaf's lezingen) met de LXX overeen: Matth. II: 18 waar Cur. er heeft bijgevoegd: ܘܐܠܝ̈ܬܐ ܣܓܝ̈ܐܬܐ („en vele klachten"), 't geen in de Syr. vert. van het O. T. gemist wordt, terwijl de LXX heeft καὶ ὀδυρμοῦ [afhangende van φώνη], en Matth. XXII: 32, waar Cur. leest: ܘܐܠܗܗ ܕܐܝܣܚܩ ܘܐܠܗܗ ܕܝܥܩܘܒ (καὶ ὁ θεὸς Ἰσαὰκ καὶ ὁ θεὸς Ἰακώβ), 't geen LXX en de Grieksche handschriften des N. T. lezen, terwijl Schaaf met de Syr. vert. des O. V. καὶ weglaat.

Tegenover deze twee plaatsen staan er vele, waar Cur. met de Syr. vert. des O. V. overeenkomt, en niet met de lezing van Schaaf, die gewoonlijk met de LXX samengaat, b. v. Matth. IV: 4 bij Cur. ܕܡܪܝܐ (τοῦ Κυρίου) = Syr. vert. en Schaaf θεοῦ = LXX; Matth. IV: 6 Cur. ܥܠ ܕܪ̈ܥܝܗܘܢ (ἐπὶ βραχιόνων), Schaaf = LXX (ἐπὶ χειρῶν) [1]; Matth. IV: 15 toont Cur. zeer sterke overeenkomst met de Syr. vert. ܘܐܪܥܐ ܕܢܦܬܠܝ (καὶ ἡ γὴ Ναφθαλείμ) terwijl Schaaf καὶ weglaat met de LXX. In 't zelfde vers heeft Cur. achter ܕܝܘܪܕܢ op Syrische wijze ܢܗܪܐ (ποταμοῦ) gevoegd, hetgeen ook in de Syr. vert. gevonden, maar door de LXX weggelaten wordt. Het citaat uit Jezaia LIII: 4 in Matth. VIII: 17 was zeer bekend, waardoor waarschijnlijk èn Cur. èn Schaaf verschillende woorden hebben. Het Hebreeuwsch heeft נָשָׂא, de Syr. vert. ܣܝܒܪ, Cur. ܢܣܒܠ en Schaaf ܫܩܠ; Matth. XV: 4 is het citaat uit Exod. XXI: 16 òf

1) Evenwel mist de Syr. vert. πρὸς λίθον, dat Cureton heeft.

uit de Syr. vert. overgenomen, òf verbeterd; Cur. heeft ܢܬܩܛܠ (Syr. vert. O. T. ܡܬܩܛܠܘ ܢܬܩܛܠ) („zal gedood worden"), terwijl Schaaf met LXX en Gr. codices des N. T. leest: ܡܡܬ ܢܡܘܬ (τελευτᾶν τελευτάτω, LXX. τελευτήσει θανάτῳ). Matth. XXI : 5 voegt Cur. ܙܕܝܩ (δίκαιος) in, evenals LXX en Syr. vert. Evenwel laten Schaaf en alle Grieksche Mss. dit woord weg. Aan Matth. XXI : 13 voegt Cur. ܠܟܠܗܘܢ ܥܡ̈ܡܐ (πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν) toe, hetgeen ook in LXX en Syr. vert. gevonden wordt. In Joh. I : 23 (en op de parallele plaats Luk. III : 4) leest Cur. ܠܡܪܝܐ (τῷ Κυρίῳ) met de Syr. vert., terwijl Schaaf met de LXX ܕܡܪܝܐ (τοῦ Κυρίου) heeft. Tot deze rubriek kunnen nog gebracht worden de afwijkingen in het geslachtsregister. Matth. I : 8 is in § 4 reeds besproken; hier zij alleen opgemerkt, dat deze inlassching geschied is om meer overeenkomst te verkrijgen met 1 Kron. III : 11. De verandering van ܫܠܡܘܢ („Salmon") in ܫܠܐ („Shela") is zeker op grond van Gen. XXXVIII : 26 aangebracht, waar שֵׁלָה vermeld wordt.

Door anderen invloed zijn de volgende afwijkingen, tot deze rubriek behoorende, ingeslopen: Matth. XV : 8, waar Cur. τιμᾷ i. p. v. ἐγγίζει leest, uit Marc. VII : 6 overgenomen; en Matth. XIII : 14 waar de vertaling Cur. ܘܠܐ ܬܚܙܘܢ i. p. v. ܘܠܐ ܬܕܥܘܢ, ontstaan is uit de bekende verwarring van εἴδητε en ἴδητε.

---

§ 8. Verwantschap der varianten met Grieksche handschriften en andere vertalingen.

Wie de critische uitgave van het Nieuwe Testament door Tischendorf nagaat, bemerkt dat vele varianten van den codex Curetonianus (bij verkorting aangeduid: Syr.cu) steun vinden in enkele Grieksche handschriften en vertalingen [1]. Veelal betreft dit partikels, als οὖν, γὰρ, δὲ enz. Talloos zijn de varianten van deze soort. Reeds eene oppervlakkige beschouwing van den apparatus criticus toont, dat afschrijvers en vertalers met deze woordekens zeer vrij hebben gehandeld. Somtijds kan men er verklaring voor vinden; b. v. als Cur. ἢ i. p. v. καὶ of καὶ i. p. v. ἢ leest, dan kan dit ontstaan zijn uit misverstand, daar ἢ in 't Syr. ܐܘ en καὶ = ܘ is. Vooral heeft dit plaats, als 't voorgaande woord op ܐ eindigt, dat nog al dikwijls gebeurt, daar dit de uitgang van den status emphaticus is. Deze klasse moge groot in aantal zijn, ze is te weinig van gewicht, om er langer bij stil te staan.

Ook heeft 't bekende itacisme — waar het de beteekenis kon veranderen — invloed geoefend, b. v. Matth. XII: 25, waar Cur. ܚܙܐ en Schaaf ܝܕܥ heeft. Blijkbaar las Cur. ἰδὼν en Schaaf εἰδὼς. Zoo ook Matth. XIII: 14.

De aanhef van pericopen komt in de lezing van Schaaf meestal overeen met de beste, of met de meeste, indien niet met alle codices. Toch vindt hier de afwijkende lezing van Cur. enkele malen steun in sommige Grieksche handschriften, b. v. Matth. XV : 3, 25 en XVI: 2. Matth. XV : 3 heeft Cur. ܗܘ ܕܝܢ ܥܢܐ en Schaaf ܥܢܐ ܝܫܘܥ. Nu is Cureton's lezing de letter-

1) Zie echter Aanhangsel III.

lijke vertaling van het Grieksche ὁ δὲ ἀποκριθεὶς, 't geen in alle codices gevonden wordt, en Schaaf's lezing is dus willekeurig. Doch dit is eene uitzondering.

Toevoegsels en weglatingen zijn § 4 en 5 besproken. Hier zij alleen vermeld, dat ze gesteund worden door die codices, welke ook andere varianten van Cur. verklaren.

Enkele malen komt Cur. overeen met alle Gr. codices, en moet de lezing van Schaaf's editie als willekeurig beschouwd worden, b. v. Matth. II: 21, IV: 6, V: 36, 37, 42, XI: 12, Joh. III: 26, VI: 13, 54. Op de laatste plaats b. v. leest Cur. met alle codd. ὁ τρώγων μου τὴν σάρκα κ.τ.λ. De gewone tekst nu van de Peshittho meende dit te moeten verduidelijken en voegt er ܡܢ vóór, zoodat men vertalen moet: „die van mijn vleesch eet enz." De andere genoemde plaatsen betreffen kleinigheden: b. v. Matth. II: 21 leest Schaaf ܘܩܡ ܝܘܣܦ ܕܒܪ („En Jozef stond op en geleidde").

Wij vermelden deze lezingen, niet om haar belang voor den oorspronkelijken Griekschen tekst, maar om te doen uitkomen, dat de vrijheden en afwijkingen, die elders Cureton's lezingen kenmerken, ook hier en daar in den tekst van Schaaf voorkomen.

Ruim 400 afwijkingen van meer of minder belang vinden steun in de lezing van één of meer Grieksche Hss. òf vertalingen òf citaten. Soms is het een breede rij van getuigen, dan weêr zijn het slechts enkelen; eindelijk zijn er lezingen, die òf in één vertaling òf een enkele maal bij een kerkvader (meestal Origenes) voorkomen.

De Grieksche handschriften, die met Cureton veelal samengaan, zijn vooral א, B, D, L, Z, Γ, Δ, dan K, M, N,

S, U, X en Π. Zeer zelden is dit met A en soms met C het geval. Van de minusculi komen in aanmerking: 1, 13, 33, 69, 131, 157.

Bekend is de overeenkomst van D met de handschriften van de Itala. Deze dus steunen Cureton's lezing ook vele malen, uitgezonderd cod. q.

Opmerking verdient, dat in de citaten, bij Tischendorf vermeld, zeer dikwijls Origenes òf een lezing van Cur. met andere Hss. steunt, òf alleen ze weêrgeeft.

De lezing bij Cur. Joh. VI : 24, VII : 18, VIII : 14 wordt alleen gesteund door cod. ℵ. Zoo ook Joh. V : 8 door cod. 33. Doch dit betreft varianten van zeer weinig beteekenis. Afwijkingen van grootere beteekenis worden meestal door een breede rij van codices gesteund. Zoo wordt b. v. Joh. V : 3[b], 4 weggelaten met ℵ B C * D, 33, 157, 134, f, l, q harl * Sah. cop [dz] arm [cod. pl.] enz. De weglating in Luk. XIX : 25 vindt steun bij D, 69, al [8] b e g [2], en wordt verklaard door de parellele plaats van Matthaeus. Zoo ook de weglating Luk. XXI : 18 door parallele plaatsen van Matthaeus en Marcus.

Een groot toevoegsel in Matth. XX : 28 wordt gesteund door D it [pl.] i e a b c d e ff [1, 2] g [1] h m n enz.

Luk. XXII laat Cureton vs. 19 voorafgaan aan de 17, 18, welke volgorde ook gevonden wordt in D, a ff [2] i l. Meestal, waar alle of de beste Grieksche codices ὀλιγόπιστος of ὀλιγοπιστία hebben, heeft Cur. ἄπιστος of ἀπιστία. En nu is 't opmerkelijk, dat omgekeerd Matth. XVII : 20, waar vele codices — daaronder ditmaal ook D — ἀπιστία hebben, Cur. ὀλιγοπιστία heeft met ℵ, B, 1, 13, 33, 124, 346, Sah. Cop. arm. aeth. Or. Chr.

Onder de enkele plaatsen, waar D, in afwijking van Cur., overeenkomt met den tekst van Schaaf, is niet

ééne van beteekenis, b. v. Joh. V : 40 waar Schaaf met cod. D en 69, al [5] e g achter ζωήν voegt αἰώνιον.

Met de afwijkingen van den codex Guelpherbytanus van de Peshittho heb ik de varianten bij Cur. vergeleken. Daarbij stond mij enkel een collatie van 't Matthaeus-evangelie ten dienste [1]). Het resultaat was, dat van de 44 afwijkingen, aldaar opgegeven, er 15 steun vinden in onzen codex. Misschien zou een collatie van al de evangeliën belangrijke zaken over de verhouding dezer twee manuscripten aan den dag brengen. De varianten zijn wel van geen groot gewicht, maar daarom is het juist te meer opmerkelijk dat ze overeenkomen. B. v. Matth. V : 17 hebben Cur. ܠܐ ܐܬܝܬ ܕܐܫܪܐ („ik ben niet gekomen om te ontbinden"), Guelph. ܠܐ ܕܐܫܪܐ ܐܬܝܬ („niet om te ontbinden ben ik gekomen"), terwijl Schaaf ܐܬܝܬ („ik ben gekomen") weglaat. Zoo heeft Matth. V : 23 Schaaf ܥܠ ܡܕܒܚܐ (Gr. codd. ἐπὶ τὸ θυσιαστήριον), terwijl Cur. en Guelph. ܩܕܡ (i. p. v. ܥܠ) d. i. voor („'t altaar") lezen. Treffend is de overeenkomst Matth. XII : 11, waar Schaaf ܒܚܦܘܪܐ (εἰς βόθυνον) heeft en Cur. met Guelph. ܒܚܒܪܐ hebben: een woord, waarbij Bruns aanteekende, dat het geen Syrisch is in deze beteekenis, want dat het „socius" beteekent en de radix ܚܦܪ (Hebr. חפר) = graven is [2]). Zoo hebben Cur. en Guelph. waarschijnlijk aan soortgelijke plaatsen bei-

1) Zie Repertorium für biblische und orient. Literatur, Tomus XV pag. 163 door Bruns. Aan 't slot van dit stuk wordt wel »Fortsetzung" beloofd, doch nòch in 't volgende deeltje, nòch in een andere serie van dit Repertorium wordt zij gevonden.

2) Evenwel staat dit woord ook in Novum Testamentum Syriace enz. door Gutbier te Hamburg in 1664 uitgegeven. Bruns vergiste zich, men leze ܚܽܒܳܪܳܐ, hetgeen evenzeer »fossa" beteekent als ܚܦܘܪܐ.

den ontleend ܡܚܫ̈ܒܬܗܘܢ („hunne gedachten") i. p. v. ܒܝܫܘܬܗܘܢ (Matth. XXII : 18).

Varianten van beteekenis, die niet in andere codices gevonden worden, bezit deze vertaling niet. Er zijn wel enkele op zich zelf staande afwijkingen, maar deze kunnen op exegetische, dogmatische of andere gronden verklaard worden (§ 3, 6) en dragen volstrekt niet 't kenmerk van een ware lezing.

Volledigheidshalve spreken we ook over de verwantschap van Cureton's lezingen met de latere vertalingen. Het blijkt, dat, waar we ze later terugvinden, ze ook reeds in andere Grieksche codices of in de Itala gevonden worden. Matth. XVII : 21 ontbreekt bij Cur., zoo ook bij Syr.$^{\mathrm{hr.}}$ Sah. Cop. $^{\mathrm{cd.}}$ aeth $^{\mathrm{rom.\ et\ cdd.}}$ en wordt reeds gemist in א * B en 33.

Luk. III : 8 ontbreekt ἐν ἑαυτοῖς zoowel bij Cur. als in vg., arm. en aeth. Doch ook reeds in de meeste Hss. der Itala wordt dit gemist.

Matth. XVII : 2 heeft Cur. ܐܝܟ ܬܠܓܐ („als sneeuw") i. p. v. ܐܝܟ ܢܘܗܪܐ („als licht"). Dit vindt men terug slechts in de Aethiopische en Armenische vertalingen, doch het wordt genoegzaam uit de parallele plaats van Marcus (IX : 3) verklaard.

Bij Matth. XX : 7 hebben sommigen codices een toevoegsel. Ook Cureton heeft dit; maar i. p. v. λήψεσθε vindt men δώσω ὑμῖν, hetgeen alleen bij Syr. ^{hr} Cop. $^{\mathrm{cdd.\ 2}}$ aeth. en arr. gevonden wordt.

Alleen de laatst aangevoerde plaats zou op eene nauwe verwantschap van den codex Curetonianus met latere vertalingen kunnen wijzen, daar de andere hun' oorsprong elders kunnen vinden. Doch die ééne is van zoo weinig beteekenis, dat ze ook als vrije vertaling kan

beschouwd worden. De versio Philoxeniana toont 't meest overeenkomst met Schaaf. Somtijds vindt men in margine overeenkomst met Cureton, maar dan is dit toevallig, b. v. Matth. XXIII : 8, waar Χριστός (ܡܫܝܚܐ) er bij geschreven is. Zoo ook Luk. XIX : 2, waar Schaaf καὶ voor ἦν πλούσιος weglaat, met zeer gering uitwendig gezag. Cur. heeft het, en 't wordt ook in margine hier gevonden, doch dit wordt voldoende verklaard uit overeenstemming met eene breede reeks van Grieksche codices.

Van veel beteekenis voor de verspreiding, die de Peshittho-tekst gehad heeft, is de opmerking, dat, waar Cureton's lezingen door Grieksche Hss gesteund worden, meestal een breede reeks van latere vertalingen volgt. Men ziet dus uit de latere vertalingen, die aan de Syrische ontleend zijn, dat de tekst, die ten grondslag lag, volstrekt niet vaststond, maar beurtelings door 't eene, of door 't andere Grieksche handschrift gesteund wordt, en bij afwisseling met Cur. en Schaaf medegaat.

---

§ 9. **Willekeurige afwijkingen.**

Ten slotte bestaat er nog eene zeer groote klasse van varianten, welke we onder geen der vorige rubrieken konden brengen, en voor wier ontstaan geen grond kan gevonden worden, zooals dat met de overigen 't geval was. Strikt genomen, behooren dus en-

kele der varianten van § 2 tot deze rubriek; doch dit betreft dan slechts die, welke door synoniemen, even zuiver 't Grieksche woord weêrgeven als de lezing van Schaaf. Omdat echter velen, dan eens bij Cur., dan weêr bij Schaaf, op een betere vertaling wezen, hebben we deze soort in § 2 afgehandeld.

Om eenigszins een denkbeeld te geven van de talrijkheid dezer afwijkingen, zij gezegd, dat er slechts weinig verzen zijn, waar Cureton's lezing geheel aan die van Schaaf gelijk is. We laten ze hier volgen: Matth. I: 3, 6, 7, 9, 10, 11, 12; II: 11; III: 8; IV: 25; V: 2, 7, 26, 45; VII: 1, 5; X: 41; XI: 13, 17, 26; XII: 30, 47, 49; XIII: 4, 10, 34, 42, 50; XIV: 25; XV: 35; XVI: 3, 16, 18, 24, 25; XVII: 21. 26; XIX: 10, 13, 15; XX: 27, 33; XXII: 2, 11, 14, 22, 40, 42; XXIII: 9, 15, 21; Joh. I: 11, 40; III: 13; IV: 17, 26; V: 31, 37, 44; VI: 59; VII: 11; VIII: 18; Luk. VIII: 20; IX: 60; X: 4, 13; XI: 23, 45, 47; XII: 10, 17, 21, 32, 35; XIII: 17; XIV: 27, 34; XV: 9, 20, 24; XVI: 4; XVII: 30; XVIII: 12; XIX: 16, 17, 48; XX: 4, 41, 43; XXI: 10, 17. 33; XXII: 4, 19, 32, 50; XXIII: 21, 32, 45; XXIV: 40. Dat zijn alzoo juist honderd plaatsen, die nauwkeurig overeenstemmen, en nu kan men veilig rekenen dat van de overige verzen, die afwijken, $\frac{7}{8}$ louter willekeurige varianten bevatten. Om het overzicht gemakkelijk te maken en den aard er van eenigszins te doen kennen, laten we hier eenige voorbeelden volgen naar hunne soorten.

Hebben we in § 2 gesproken over synonieme woorden, hier is de plaats om te handelen over geheele zinnen bij Cur., die op hunne wijze 't zelfde vertolken als bij Schaaf. Of de overzetting van Cur. is even goed

als die bij Schaaf, òf Cur.'s lezing komt minder nauwkeurig overeen met de Grieksche Hss. Een zeer enkele maal slechts zijn beiden onnauwkeurig, b. v. Matth. XXII : 19, Joh. VI : 22 en Luk. IX : 22, waar 't Grieksche δεῖ door beiden met ܥܬܝܕ („toekomstig" of, vrij overgezet, „zal"), vertaald wordt. Doch overigens, waar verschil bestaat, is de nauwkeurigheid bij Schaaf te vinden, behalve in het begin van pericopen of de aanhaling van gezegden bij. Een enkele dezer varianten geeft even zuiver den zin van 't Grieksche weder, b. v. Matth. V : 33 ܠܐ ܬܐܡܐ ܡܘܡܬܐ ܕܫܘܩܪܐ („gij zult geen eed van leugen zweren") i. p. v. ܠܐ ܬܕܓܠ ܒܡܘ̈ܡܬܟ, („gij zult niet liegen in uwe eeden"), als vertaling van οὐκ ἐπιορκήσεις, en zoo nog enkelen meer. Doch meestal is de lezing van Cur. zeer vrij, b. v. Matth. XVIII : 14 ܠܐ ܨܒܐ ܐܒܘܟܘܢ („uw vader wil niet") i. p. v. de letterlijke vertaling van 't Grieksche: οὐκ ἔστιν θέλημα ἔμπροσθεν τοῦ πατρός, die bij Schaaf voorkomt. Joh. VI : 33 ܠܚܡܐ ܓܝܪ ܕܐܠܗܐ ܢܚܬ ܡܢ ܫܡܝܐ ܘܚܝ ܗܘ ܘܡܬܝܗܒ ܠܥܠܡܐ („want het brood Gods daalt uit den hemel en is levend, en wordt aan de wereld gegeven") is geen letterlijke vertaling van 't Grieksche ὁ γὰρ ἄρτος ὁ τοῦ θεοῦ ἐστὶν ὁ καταβαίνων ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καὶ ζωὴν διδοὺς τῷ κόσμῳ. Luk. XXIII : 12 wordt bij Cur. gelezen: ܘܒܗ ܒܗܘ ܝܘܡܐ ܗܘܬ ܬܪܥܘܬܐ ܒܝܢ ܗܪܘܕܣ ܠܦܝܠܛܘܣ ܕܒܥܠܕ̈ܒܒܐ ܗܘܘ. („en op dienzelfden dag ontstond er verzoening tusschen Herodes en Pilatus, die vijanden waren"), terwijl Schaaf de letterlijke vertaling van 't Grieksch heeft. Voorbeelden van deze soort zijn in overvloed te vinden. Dezen echter mogen volstaan om den aard er van te leeren kennen.

Ten andere betreffen deze afwijkingen de volgorde der woorden, b. v. Matth. XI : 5 : ܘܡܣ̈ܟܢܐ ܡܣܬܒܪܝܢ

ܘܡܣ̈ܟܢܐ ܡܣܒܪܝܢ („en den armen wordt 't evangelie verkondigd, en de dooden staan op") terwijl „en de dooden staan op" vooraf dient te gaan, zooals bij Schaaf. Soms betreffen ze verschil in volgorde van geheele verzen, b. v. Luk. XXIII, waar met Schaaf en de Grieksche Hss. vergeleken in deze orde volgen vs. 16, 18, 19, 17, 20.

Ook is vaak de zinbouw veranderd en b. v. de oratio directa in indirecta omgezet, b. v. Matth. XIII: 21, waar ܘܡܛܠ ܕܠܝܬ ܠܗ ܥܩܪܐ („en omdat hij geen wortel heeft") staat i. p. v. „doch hij heeft geen wortel", zooals de vertaling van Schaaf's lezing luidt.

Somtijds is de invloed van meer of minder parallele plaatsen, op 't geheugen des vertalers merkbaar, b.v. Matth. III: 16, waar van den Geest gezegd wordt: ܘܩܘܝܬ ܥܠܘܗܝ („en Hij bleef op Hem") i. p. v. ܘܐܬܬ ܥܠܘܗܝ („en Hij kwam op Hem"). Duidelijk speelt hier den vertaler of afschrijver Joh. I: 32 in 't hoofd[1]). Zoo kan ook de oorzaak, dat we Joh. IV: 52 ܒܬܫܥ ܫ̈ܥܝܢ i. p. v. ܒܫܒܥ ܫ̈ܥܝܢ („op de negende" i. p. v. „op de zevende ure") lezen, hierin gelegen zijn, dat den vertaler of afschrijver Joh. I: 40 ter kwader ure voor den geest stond.

Eene bekende zaak is de afwijking van den aanhef der pericopen in de Grieksche handschriften. Het is licht te verklaren, dat men daaraan — als niet eigenlijk het woord Gods — weinig waarde hechtte. Dit verschijnsel doet zich veelvuldig voor, als men Cureton's fragmenten met de lezing van Schaaf vergelijkt. Meestal is Schaaf dan in overeenstemming met de beste, of met alle Grieksche Hss., en treft men de grootste vrijheden

1) Misschien ook heeft hij hier docetisme willen vermijden.

bij Cur. aan. Matth. II: 1 b. v. heeft Schaaf in overeenstemming met de Grieksche Hss. ܟܕ ܕܝܢ, terwijl Cur. ܘܟܕ („en toen") heeft. Matth. VIII: 5 heeft Schaaf terecht: „toen Hij nu inging in Kapernaum", en Cur. ܒܬܪ ܗܠܝܢ ܟܕ ܥܠ ܠܟܦܪܢܚܘܡ („daarna, toen Hij inging in Kapernaum").

Ook strekt zich dat uit tot het inleiden van gezegden of antwoorden b. v. Matth. XIV: 16 ܘܐܡܪ ܠܗܘܢ („en Hij zeide hun") i. p. v. „hij nu zeide hun". Matth. XVI: 2 ܗܘ ܕܝܢ ܐܡܪ („Hij nu zeide") i. p. v. „Hij nu antwoordende zeide".

Evenwel meene men niet, dat de gewone lezing van de Peshittho altijd of nagenoeg altijd aan de Grieksche Hss. gelijk is. Ook daar zijn vaak afwijkingen, b. v. Matth. XVII: 17, waar Cur. ܘܐܡܪ ܠܗܘܢ („en hij zeide hun") en Schaaf ܘܐܡܪ („en hij zeide") heeft, terwijl alle Grieksche Hss. ἀποκριθεὶς en velen ook Ἰησοῦς er bij hebben; Joh. VI: 53, waar Cur. ܐܡܪ ܠܗܘܢ ܝܫܘܥ („Jezus zeide hun") en Schaaf ܘܐܡܪ ܠܗܘܢ ܝܫܘܥ („en Jezus zeide hun") leest, terwijl alle Grieksche Hss. εἶπεν οὖν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς hebben; Luk. XV: 11, waar alle Grieksche Hss. slechts hebben: εἶπεν δὲ, terwijl Cur. ܐܡܪ ܗܘܐ ܠܗܘܢ ܬܘܒ („Hij zeide hun ook") en Schaaf ܘܐܡܪ ܗܘܐ ܠܗܘܢ ܬܘܒ ܝܫܘܥ („En Jezus zeide hun ook") leest.

Toch worden bij Cureton verreweg de meeste afwijkingen van deze soort gevonden, maar staat het getal hiervan bij Schaaf daar verre bij achter.

Hoogst zelden komt Cur.'s lezing in 't begin van pericopen — wanneer er verschil bestaat met die bij Schaaf — met Grieksche Hss. overeen, b. v. Matth. V: 1, waar Cur. ܟܕ ܚܙܐ ܕܝܢ („Toen Hij nu zag") heeft, dat als letterlijke vertaling van Ἰδὼν δὲ kan gelden, ter-

wijl Schaaf er Ἰησοῦς bijvoegt, dat echter — blijkens Tichendorf — nergens steun vindt.

In verreweg de meeste gevallen dus bespeuren we in de inleiding van pericopen en gezegden bij Cur. de meeste afwijkingen. Enkele malen wijken Cur. en Schaaf beiden van de Grieksche Hss. af; en zeer zelden komt Cur. daarmêe overeen en is de afwijking bij Schaaf's lezing te zoeken.

II.

De waarde dier Evangeliën voor de vaststelling van den tekst der Peshittho.

Grootelijks heeft men de waarde der evangeliënfragmenten van Cureton overdreven. Cureton zelf ging daarin voor en bezorgde er een kostbare uitgave van, met voorbericht en letterlijke vertaling in 't Engelsch. J. R. Crowfoot, S. T. B. bracht ze in 't Grieksch over met opgave van de afwijkingen der lezingen van Schaaf in 't Syrisch en van Scholz in 't Grieksch. Aan 't slot van zijne overzetting gekomen, dankt hij God, „qui haec fragmenta Evangelica, quasi in speculo pervetusto retenta, servavit ut adversus scribarum incuriam atque criticorum sedulitatem necnon haeresis depravationes veri textus testes adhuc exstarent". Maar dat deze fragmenten getuigen van den waren tekst zijn is een uitspraak, die moeielijk te bewijzen is. Als men toch eenvoudig vraagt naar het „waarom?" dan geven nòch die fragmenten, nòch Rev. Crowfoot daarop een antwoord. In de derde aflevering dan ook van

zijn werk, „Observations" op de voorafgaande vertaling bevattende, verklaart Crowfoot, dat het duidelijk is, dat ter volledige herstelling van den tekst des Nieuwen Testaments de bouwstoffen nog bij lange na niet voldoende zijn (p. 34). Het schijnt dus, dat, al bedoelde hij met „veri textus testes" niet de getuigen van den waren, maar voor den waren tekst, Crowfoot in deze fragmenten belangrijke bouwstoffen voor de vaststelling daarvan meent te vinden.

Met dit resultaat nu kunnen we volstrekt geen vrede hebben. Wel bevat Cur. hier en daar een lezing, die zich aanbeveelt boven die van Schaaf, maar deze lezing kennen we toch reeds uit codex D of uit de handschriften der Itala. Daartegenover staat, dat Cureton's lezing vaak zóó vrij is, dat ze in geen enkel Grieksch handschrift of andere vertaling teruggevonden wordt. En op 't tegenwoordig standpunt der Nieuw-Testamentische critiek zal men moeielijk geloof vinden, als men deze lezingen voor „veri textus testes" wilde laten gelden.

Het is dus van belang, dat we deze evangeliën-fragmenten op de rechte waarde leeren schatten. De uitgave er van heeft de eenheid van lezing in de Peshittho, die men door onbekendheid met de handschriften stilzwijgend onderstelde, grootelijks gestoord. Men heeft daarom zich ook reeds de vraag gesteld of deze codex misschien een zelfstandige vertaling behelsde, en allerlei andere pogingen aangewend om de verhouding tot de gewone lezing der Syrische vertaling te verklaren.

Hetgeen wij, op grond eener nauwkeurige collatie, over deze vraag kunnen zeggen, laten we voorafgaan

door de bespreking van twee vragen, wier beantwoording ons, naar ik vertrouw, eenig licht zal verschaffen.

1. Hebben we hier aan één of aan meerdere vertalers te denken? Men zou kunnen meenen, dat meerderen hieraan gearbeid hadden, als men met Cur. aannam, dat het Matthaeus-evangelie een ander taaleigen vertoont dan de overige. Cur. had deze stelling noodig om te bewijzen, dat het evangelie van Matthaeus, ook blijkens 't taaleigen, niet uit het Grieksch vertaald is. Maar bewijzen geeft hij er niet voor, en een aandachtige lezing dier evangeliën leerde het ons niet. Dat synoniemen onderling verwisseld worden (§ 2) kan toch ook het werk zijn van één, die eenvormigheid wilde vermijden. Een vast systeem is er niet in te ontdekken. Joh. VI: 4 heet het Pascha ܦܣܟܐ en Luk. XXII: 15 ܦܨܚܐ. Het eerste is blijkbaar meer in overeenstemming met 't Grieksche πάσχα en het tweede met 't Hebr. פסח. De laatste schrijfwijze is de meest gebruikelijke, en de eerste kan ontstaan zijn uit de zucht van een afschrijver, om 't woord meer met het Grieksch in overeenstemming te brengen [1]). Ook dit voorbeeld en dergelijke dus leeren ons dienaangaande niets. Prof. Hermansen [2]) heeft opgemerkt, dat sommige Hoofdstukken in Lukas' evangelie 't meest afwijken van de Peshittho en de Grieksche Hss. Evenwel bespeurt hij in woordenkeus, gebruik van vormen en in volgorde te veel gelijkheid, om hier aan een anderen vertaler te denken. Hij verklaart het uit de

1) Over soortgelijke waanwijsheid klaagde reeds Jakob van Edessa in zijn brief aan Georgius, bisschop van Sarug.

2) Disputatio de Codice Evang. Syriac. a Curetone typis descripto", Hafniae 1859. pag. 5.

omstandigheid, dat Lukas beter Grieksch schreef en dus zijn werk moeielijker in een Semietische taal is over te zetten.

Er is dus niets, wat ons noopt om aan 't werk van meerdere vertalers hier te denken.

2. Is deze arbeid een zelfstandige vertaling, onafhankelijk van de gewone lezing? Ook deze vraag heeft Prof. Hermansen zich gesteld; en er is alleszins reden voor. De afwijkingen zijn groot en menigvuldig, de woordenkeus komt zóó zelden overeen, dat men licht meenen zou, dat Cureton en de meer bekende Syrische vertaling zelfstandige pogingen zijn om den Griekschen tekst te vertolken. Een bezwaar tegen deze opvatting zijn de honderd verzen, § 9 genoemd, welke letterlijk overeenstemmen. Men zou dat wel aan toeval kunnen toeschrijven, maar het getal is hiervoor wel wat groot. Veel waarschijnlijker is de meening, dat ze niet geheel onafhankelijk van elkander zijn ontstaan; een meening waarvan de nadere ontwikkeling volgt.

In een' tijd, toen men met den inhoud tevreden was en het leerstuk van de theopneustie der H. Schrift nog niet zoo scherp belijnd was, moet de vertaling der evangeliën van Cureton ontstaan zijn [1]). Van de Targumim des Ouden Testaments leert men, dat ze voort-

1) Ook Johannes van Ephesus gaat in de aanhalingen des Bijbels zeer vrij te werk, vaak zóó vrij dat men met geen concordantia te weten kan komen, op welke plaats de auteur 't oog had. Voorbeelden daarvan kan men vinden in de Anecdota Syriaca, ed. J. P. N. Land, Lugd. Bat. 1868, Tom. II, pag. 28 en 370 enz. Vooral pag. 28, waar een citaat voorkomt, dat ons doet denken aan Ps. 111 : 10, Spr. 3 : 13, Pred. 7 vs. 28, en dat toch nergens zóó voorkomt. Duidelijk is het dat Johannes van Ephesus de uitdrukking ܐܝܟ ܕܟܬܝܒ ܘܫ̄ (»zooals geschreven is" enz,) dikwijls bezigde, maar dat zijn geheugen hem soms in de war bracht.

gekomen zijn uit de mondelinge overzetting van het Hebreeuwsch in de synagogen bij de voorlezing der Schrift. Ook deze fragmenten geven ons den indruk van zóó ontstaan te zijn. Het zou niet onmogelijk zijn, dat — zooals 't heden nog in de Roomsch Katholieke kerk bij de prêek gebeurt, waar eerst de Latijnsche tekst der Vulgata voorgelezen, en daarna vertaald en verklaard wordt — de vertaling in de landstaal, althans hier en daar in de Syrische Christenheid, met de verklaring volgde op de voorlezing van het Grieksch. Vele toevoegselen en verklaringen zouden daaruit kunnen worden opgehelderd. Moet men echter aannemen, dat het 't werk is van opzettelijke studie, dan zal men moeten toegeven, dat de vertaler niet naar letterlijke overzetting streefde; en om de verspreiding, die aan deze redactie blijkbaar is te beurt gevallen, zal men moeten bepalen, dat zij ontstaan is in een tijd, toen men ook in 't algemeen daarnaar niet vraagde.

Er schijnt een tijd geweest te zijn, waarin, om welken reden dan ook, de lezingen van codex D en die der Itala in ongenade gevallen en door anderen verdrongen zijn. Die andere lezingen (§ 8) worden gevonden in Hss. der vierde eeuw en later; en waar codex D afwijkt, wordt hij gesteund door de oude Latijnsche vertaling uit de tweede eeuw. Men kan dus zeggen dat codex D met al wat daarmêe samengaat, zoo ongeveer den gewonen tekst des N. T. van vóór de vierde eeuw vertegenwoordigt. Ook uit het groote toevoegsel achter Matth. XX : 28 (§ 4) blijkt, dat codex D moet zijn geschreven in een' tijd, toen men zich nog niet door 't leerstuk der theopneustie verhinderd achtte

zoo iets in te lasschen. Met dezen codex nu (en dus ook met de Itala) gaan Cureton's evangeliën merkwaardig samen. Omdat ze meer vrij zijn in 't wêergeven van 't Grieksch (§ 2 en 9), alsook om de talrijke toevoegsels, 't gebruik van 't overoude ܗܠܝܢ, enz., blijken ze oud te zijn. De gewone lezing der Peshittho gaat samen met die Grieksche Hss., welke niet zoo sterk door de aloude Latijnsche vertaling gesteund worden. We meenen dus daarin een lateren arbeid te zien en vatten in 't kort te zamen het oordeel over 't ontstaan der Syrische bijbelvertalingen, zooals Cureton's fragmenten, in vergelijking met de gewone lezing, ons dat leeren.

Men is begonnen — evenals bij de Targumim — met een overzetting in de landstaal voor praktisch godsdienstig gebruik. Dit kan mondeling geschied zijn in de kerkelijke samenkomsten, of ook de arbeid zijn van een' geleerde, die er zich toe gezet heeft. In alle gevallen eischte dit doel geen letterlijke overeenkomst met het Grieksch. Zelfs zag men er geen bezwaar in, om dogmatische redenen veranderingen aan te brengen (§ 5) [1]. Cureton [2] heeft opgemerkt, dat in grammatikale verschillen de oudste codices der Peshittho 't meest naderen aan de lezingen der evangeliën, door hem ontdekt. Langzamerhand kwam men tot het inzicht dat de Syrische vertaling beter moest beantwoor-

1) Niet volledig is, wat Dr. W. H. van de Sande Bakhuyzen zegt (Toepassing van de Conjecturaal-kritiek op den tekst des N. T. Haarlem 1880, bl. 8): »Ik houd mij zelfs overtuigd, dat geen van die schrijvers zich op eene voor de dogmatiek belangrijke plaats eene conjectuur zou veroorloofd hebben." Dit moge van afschrijvers der Grieksche Hss. gelden, in onzen codex zijn ze wel aangebracht.

2) In zijn Preface voor de uitgave van onze fragmenten, page LXXIII.

den aan het oorspronkelijke Grieksch. Daarop is men aan het verbeteren gegaan. Zeer veel zal daartoe zeker Jakob van Edessa (+ 710) hebben bijgedragen. Althans hij klaagt in zijn meer gemelden brief aan Georgius, bisschop van Sarug, over de afschrijvers en geeft regelen, welke ze bij het vervaardigen van afschriften der Heilige Schrift hebben in acht te nemen. Het is dus hoogst waarschijnlijk, dat deze godgeleerde niet onverschillig is geweest voor de ware vertaling uit het Grieksch in het Syrisch. De lezingen van den gewonen tekst der Peshittho bij Schaaf naderen 't meest aan de handschriften der 4e eeuw, die de ouderen verdrongen hebben. Nu is het mogelijk dat Jakob van Edessa de vertaling van Philoxenus (508) en de collatie van Thomas van Charkel (616) gekend heeft. Evenwel behoeft hij ze niet gevolgd te hebben. Zeker is het, dat we eerst met hem en met Philoxenus en Thomas van Charkel vasten bodem krijgen voor de kennis van den Peshittho-tekst. Het is op lange na niet onwaarschijnlijk, dat de lezingen der Philoxeno-Charklensis te gedwongen zich aan 't Grieksch aansloten en daarom 't meest afweken van de gangbare handschriften, en dat in Jakob's tijd en door zijn toedoen eene lezing in omloop kwam, die zich beter aan 't Grieksch aansloot, en toch zooveel mogelijk de bestaande vertalingen eerbiedigde.

In alle gevallen is zeker, dat men een vaststaanden tekst der Peshittho niet te vroeg moet stellen. Reeds is opgemerkt dat vele lezingen van Cureton's evangeliën teruggevonden zijn in oude Syrische Hss. Ook de codex Guelpherbytanus en de Coloniensis stemmen vaak daarmede samen. Dan verdient opmerking de overeen-

komst met de citaten in de homiliën van Aphraätes (zie Aanhangsel II). De Philoxeniana (behalve eenige kantteekeningen) stemt meestal met de gewone lezing der Peshittho overeen. Dit kan daaruit verklaard worden, dat deze vertaler een' Griekschen codex had, die niet met D enz., maar met de anderen samenging.

Ons resultaat komt derhalve hier op neêr. Voor den Griekschen tekst der evangeliën in 't algemeen, levert Cur. niets op, daar alle varianten van eenig belang ook elders in Grieksche Hss. gevonden worden. Voor de bepaling van den tekst der Peshittho leeren deze varianten: 1° dat nog in de laatste helft der 5e eeuw na Chr., toen deze codex geschreven moet zijn, lezingen als die van Cur., welke zoo zeer afwijken, lezers konden vinden. 2° Dat deze of soortgelijke lezingen bij Aphraätes, die het concilie van Nicaea (325) beleefde, in gebruik zijn geweest. 3° Dat de overige Hss. der Syrische evangeliën van 't Britsch Museum, naarmate ze ouder zijn, meer aan onze lezingen naderen.

Al deze redenen doen ons onderstellen een doorgaande correctie der Syrische bijbelvertalingen naar 't oorspronkelijke. De Philoxeno-Charklensis is een bewijs, dat men daaraan behoefte gevoelde. Jakob van Edessa heeft dit werk misschien voltooid en tot de vaststelling van den tekst veel bijgedragen [1]).

Zeker is dat 't niet aangaat van een lezing der Peshittho als getuige voor den tekst der 2e eeuw te

---

1) Men zal lichtelijk begrijpen, dat deze beschouwing geheel in strijd is met de redeneering van prof. Hermansen (in zijn boven aangehaalde disputatio). Deze geleerde stelt, dat »de Peshittho" geschreven is vóór 200, verder oordeelt hij: Cureton's lezingen zijn ouder, dus ongeveer 150 ontstaan. Men zal na al 't voorgaande gemakkelijk inzien, hoe weinig vaste grond er voor deze redeneering bestaat.

gewagen. Als ik door de bespreking van Cureton's evangeliën fragmenten slechts heb aangetoond, dat de Syrische bijbelvertalingen een geschiedenis hebben gehad, en dat de vaststelling van den tekst zekerlijk niet te vroeg mag gesteld worden, dan reken ik mijn moeite beloond. Voor 't overige onderschrijf ik met hoogachting 't woord van den kardinaal Wiseman: „Ego iudicium non fero: dubia moveo, causam agito, testes advoco; me vero tyronem prorsus et in his studiis novum hominem Praetorem non constituo" [1]).

---

1) Wiseman, Horae Syriacae, p. 138.

AANHANGSEL I.

Het opschrift boven het Evangelie van Matthaeus bij Cureton.

Terwijl boven de evangeliën van Markus, Johannes en Lukas eenvoudig staat ܐܘܢܓܠܝܘܢ ܕܡܪܩܘܣ („Evangelie van Markus") enz., en de doorloopende titel van Matthaeus ook slechts is ܐܘܢܓܠܝܘܢ ܕܡܬܝ („Evangelie van Matthaeus"), vindt men bij 't begin daarvan het opschrift: ܐܘܢܓܠܝܘܢ ܕܡܦܪܫܐ ܡܬܝ[1]). Dit opschrift nu gaf aanleiding tot groote moeielijkheid in de vertaling. Cureton wendde zich tot Dr. Bernstein om verklaring er van, doch lichtte hem verkeerd in, door te schrijven, dat er een ܕ vóór ܡܬܝ weggevallen was. Bernstein verwees hem naar de Bibliotheca Orientalis, T. II, pag. 230, waar Assemani ܡܦܪ̈ܫܐ gelijk stelt met ἀναγνώσματα, en vertaalde het: „Evangelium per anni circulum dispositum". Met deze verklaring nu kon Cureton zich niet vereenigen om de alles afdoende reden, dat dit evangelie volstrekt niet in zulke ἀναγνώσματα verdeeld was. Hij verwierp haar dan ook

1) Zie Catalogue of the Syriac Manuscr. in the Brit. Mus. by W. Wright, L. L. D. 1870, pag. 73 en 74.

en vertaalt nu zelf: „The distinct Gospel of Matthew" [1]). Hoe Cureton dit uit de bovenvermelde Syrische woorden kan afleiden, is mij niet recht duidelijk. In deze vertaling toch komt de ܕ vóór ܡܦܪܫܐ niet tot zijn recht. Het komt mij voor, dat de geliefkoosde stelling van Cureton, dat dit evangelie niet uit 't Grieksch vertaald, maar gebaseerd is op een oorspronkelijk Arameesch geschrift, hem tot deze onverdedigbare vertaling heeft geleid. Aan het slot toch van deze bespreking voert hij zijn vertaling van 't opschrift aan als een bewijs voor die stelling [2]).

In meergemelde beschrijving van onzen codex in den Catalogus van 't Britsch Museum leest men, dat door vochtigheid eene opening ontstaan is vóór ܡܬܝ. Cureton meende dat een ܕ daar weggevallen was. Evenwel leert een nauwkeurige beschouwing — ook volgens Dr. Wright — dat er voor die letter geen plaats is [3]). Zoo ook oordeelt Dr. H. Gildemeister, die er een studie over leverde [4]). Hij vat 't woord ܡܦܪܫܐ op als epitheton van ܡܬܝ, en vergelijkt het met een titel, die Matthaeus in de Oostersche kerken droeg, متى المصطفى, gelijk aan ἀφωρισμένος (verg. Rom. I: 1).

Deze opvatting verdient de voorkeur boven die van Bernstein en Cureton, omdat ze rekening houdt met 't ontbreken van de ܕ vóór ܡܬܝ. Evenwel bevredigt ze niet geheel. In den Catalogus van Britsch Museum pag. 116, noot, schrijft Dr. Wright, van eenige

1) Zie Preface der uitgave dezer evang.-fragmenten, pag. VI.

2) Preface, pag. VI.

3) Gemakkelijk kan men de waarheid van dit beweren narekenen door een oog te slaan op een facsimilé van deze betwiste plaats in de Anecdota Syriaca, ed. J. P. N. Land, pars I, Tabula B, N°. 1.

4) Zeitschrift der Deutsche Morgenl. Gesellsch., XIII, Seite 472 vlg.

opschriften boven psalmboeken: „The word ܕܡܦܪ̈ܫܢܐ seems here really to mean „of the interspreters" or translators".

Het staat vast, dat er vóór ܕܝܠܗ voor de ܕ geen plaats is, of 't moet een later aangebrachte correctie zijn, 't geen in het eerste opschrift van zulk een net geschreven evangeliën-boek niet te verwachten is. Daaruit volgt, dat men met Dr. Gildemeister 't woord ܡܦܪܫܢܐ moet opvatten als bij ܕܝܠܗ behoorende. De vraag is dus nu nog slechts of de vertaling door Dr. G. gegeven kan aanvaard worden.

Het is mogelijk dat ܡܦܪܫܢܐ de Syrische vertaling van المصطفى is. Dr. Gildemeister geeft voor 't gebruik van den Arabischen naam eenige bewijsplaatsen. Doch dit is geen klemmend bewijs, dat 't Syrische woord hetzelfde zou beteekenen en in die beteekenis hier zou gebruikt worden.

Het komt ons voor, dat 't wel een epitheton is bij Matthaeus behoorende, doch niet als standvastige bijnaam, maar hem kenmerkende in zijn verhouding tot dit evangelie.

Zoo wordt in de opschriften der evangeliën bij Schaaf wel degelijk onderscheiden tusschen Matthaeus en Johannes ter eene, en Markus met Lukas ter andere zijde. Het werk der beide eersten wordt ܟܪܘܙܘܬܐ (κήρυγμα) en dat der anderen ܣܒܪܬܐ („evangelie") genoemd. Dientengevolge heeten Markus en Lukas in diezelfde opschriften ook ܡܣܒܪ̈ܢܐ („evangelisten"), terwijl Matthaeus ܫܠܝܚܐ („apostel") en Johannes ܟܪܘܙܐ (κήρυξ) genoemd worden.

Een dergelijke aanwijzing schijnt in 't woord ܡܦܪܫܢܐ te schuilen. Meer gewoon zou 't zijn, als er ܡܦܪܫܢܝܐ

stond, omdat de uitgang „ånå" een blijvende eigenschap of een ambt aanduidt. In verband evenwel beschouwd met de mededeeling van Dr. Wright (pag. 116 van den Catalogus van 't Britsch Museum), durven we 't hier over te zetten door „uitlegger". Het zou kunnen zijn, dat men aan Matthaeus dezen titel gaf in onderscheiding der andere evangelisten, omdat hij, meer dan de anderen, het Oude Testament aanhaalt en verklaart in zijn evangelie. In een tijd, waarin velen de allegorische verklaring des Ouden Verbonds huldigden, moet Matthaeus onder de evangelisten wel hebben uitgeblonken als de uitlegger bij uitnemendheid, door Jezus zelf tot het apostelschap geroepen.

Wij ontveinzen ons niet dat aan deze verklaring bezwaren zijn verbonden. Voor ons staat alleen vast dat 't betwiste woord bij ܕܡܬܝ behoort. De beteekenis, die wij er aan hechten, moge dan niet onomstootelijk vast staan — naast de vroeger gegevene heeft ze aanspraak op eene plaats en beveelt zich in vele opzichten boven die andere aan.

AANHANGSEL II.

De aanhalingen uit de Evangeliën bij Aphraätes.

Om aan te toonen, dat de Curetonsche Evangeliën niet geheel op zich zelf staan, maar eene recensie van den Syrischen tekst vertegenwoordigen, is het van belang na te gaan, of we ook elders sporen daarvan kunnen ontdekken.

De vertaler van de „Theophania" van Eusebius schijnt dezen tekst gekend te hebben [1]). Ook Aphraätes, de Perzische wijze, die in den tijd van het concilie van Nicaea (325) leefde, toont met deze recensie bekend te zijn. Het is daarom van belang een onderzoek over deze zaak in te stellen. In zijne Homiliën [2]) haalt Aphraätes telkens bijbelplaatsen aan. Verreweg de meeste evangelieteksten stemmen grootelijks met de lezing van Cureton overeen. Men houde echter in 't oog dat hij veelal uit 't geheugen blijkt geciteerd te hebben. Dit vinden we ook bij Johannes van Ephesus (6e eeuw) [3]). Daardoor

---

1) Zie J. R. Crowfoot, Observations on the collation in Greek of Cureton's Syr. Fragm. of the Gospels, 1872, Introduction page 4.
2) The Homilies of Aphraätes, ed. W. Wright, London, 1869.
3) Anecdota Syriaca II ed. Land.

worden parallele plaatsen veelal dooréén gemengd. Zoo vindt men vele aanhalingen, die zóó vrij zijn, dat ze gelijkelijk van Cureton en Schaaf afwijken. Pagina ܟܝ b. v. vindt men Joh. I : 17 geciteerd: ܕܫܪܪܗ ܕܢܡܘܣܐ ܒܝܕ ܝܫܘܥ ܗܘܐ („de waarheid der wet is door Jezus geworden") eene lezing, die ook door geen enkel Grieksch Handschrift gesteund wordt.

Op ongeveer 12 plaatsen komt Aphraätes' lezing met die van Schaaf overeen, in afwijking van Cur., b. v. Joh. XIV : 23, waar Cur. [ܐ]ܬܐ ܐܢܐ, Schaaf ܐܬܝܢ en Aphr. ܐܬܝܢ ܐܢܚܢ lezen. Luk. XV : 8 heeft Cur. ܘܡܟܢܫܐ ܒܝܬܐ, terwijl Schaaf en Aphr. ܘܡܚܡܐ ܒܝܬܐ hebben.

Tegenover deze weinige plaatsen staan er wel 30, waaruit duidelijk blijkt, dat de tekst, dien hij bezigde, 't meest met de redactie van Cureton overeenkwam. Het geslachtsregister in Matth. I komt in deze homiliën, ook wat de schrijfwijze der namen betreft, met Cureton overeen. Ook ܫܠܐ (verg. Ruth. IV : 20, Pesh.) i. p. v. ܫܠܡܘܢ. De dogmatische verandering (zie § 6) in vs 16 heeft dezelfde bedoeling, doch luidt bij Aphr. ܒܪܗ ܕܐܠܗܐ ܕܐܬܝܠܕ ܡܢ ܡܪܝܡ ܒܬܘܠܬܐ ܘܐܬܩܪܝ ܝܘܣܦ ܐܒܘܗܝ („de zoon van God, die geboren is uit de maagd Maria, en Jozef werd zijn vader geheeten"). Matth. V : 39 is bij Aphr. gelijkluidend met Cur., behalve dat Cur. voor een onduidelijke woord uit den gewonen tekst heeft ingevoegd: [ܐܦܢܐ], terwijl waarschijnlijk ܒܪܡ met Aphraätes moet gelezen worden. Luk. XIX : 8 stemt in deze homiliën met Cur. overeen, terwijl Schaaf's lezing zich door eene andere woordenkeus onderscheidt. Luk. XXIII : 43 komt tweemalen geciteerd voor, en terwijl Schaaf 't vreemde woord ܦܪܕܝܣܐ heeft, vindt men bij Aphr. en Cur.

ܠܝܬ ܒܟܝ. Zeer sterk is de overeenkomst Luk. XIX: 44. In § 2 deelden we mede hoe bij Cur. *τὸν καιρὸν τῆς ἐπισκοπῆς σου* vertaald is door ܝܘܡܐ ܕܪܒܘܬܟܝ. Deze eigenaardig afwijkende vertaling nu komt in een vrije aanhaling ook bij Aphraätes voor.

Zelfs strekt deze overeenkomst zich soms tot kleinigheden uit, b. v. Matth. XXII: 32, waar Schaaf ܘܐܠܗܐ en Cur. met Aphr. ܘܗܐ ܐܠܗܐ hebben. Met Codex D, Γ, Θ b* Π enz. leest Cur., Matth. XXIII: 7, tweemalen ܪܒܝ; ook Aphraätes heeft dit. In vs. 8 is in margine bij Aphr. ܡܫܝܚܐ bijgevoegd. Daardoor is dit citaat gelijk aan Cureton's lezing, doch 't kan ook een verbetering zijn op grond van Grieksche Hss. of uit 't geheugen aangebracht.

Ons resultaat laat zich hierin samenvatten, dat, behalve tal van vrij geciteerde plaatsen en vermenging van parallele plaatsen, de overgroote reeks van aanhalingen meest met Cureton's lezing overeenkomt. Die overeenkomst is vaak letterlijk, doch op lange na niet altijd. Al brengt men nu daarbij in rekening het aanhalen uit 't geheugen, dan blijft toch nog een aantal plaatsen over, waar Aphraätes in afwijking van Cureton met Schaaf overeenkomt. De tekst dus, welke Aphraätes ten dienste stond, moet geweest zijn een, die grootelijks, doch niet geheel, met Cureton's codex overeenstemt.

Aphraätes leefde in een' tijd toen de tekst van het Nieuwe Testament, ongeveer door codex D met den aankleve van dien vertegenwoordigd, heerschende was. Van daar dat we bij hem en bij den vertaler der Theophania van Eusebius (laatste helft der 4e eeuw) [1]) be-

1) Een codex daarvan is, blijkens een onderschrift, in December 411 geschreven.

kendheid met een dergelijke recensie vinden. De vaststelling en algemeene verspreiding dus van den tekst der Peshittho, zooals ze thans 't meest bekend is, moet dus niet te vroeg gesteld worden; waarschijnlijk eerst nadat de andere Grieksche codices de ouderen verdrongen hadden. Dit alles wijst ons dan weêr, zooals vroeger is aangewezen, op den bloeitijd van Jakob van Edessa en zijn litterarische en theologische studiën.

AANHANGSEL III.

De vermelding van Cureton's lezingen in Tischendorf's uitgave des N. T.

Reeds in de voorrede van de editio septima minor, Lipsiae, 1859, verklaart Tischendorf (pag. CXV) omtrent Cureton's codex: „Nunc omnia quae supersunt fragmenta accurate ad comm. adhibuisse (signo syr^{cu}) satis habeo". Men vindt dan ook hier en daar in de evangeliën de lezingen van dit handschrift vermeld. In de editio octava maior, Lipsiae, 1869, zijn de aanwijzingen talrijker.

Terwijl we bezig waren den apparatus criticus dezer laatste uitgave te raadplegen, om te zien, met welke Grieksche handschriften de lezingen van Cureton konden samengaan, bespeurden we, dat deze collatie op lange na niet nauwkeurig is en dus als getuige voor den tekst geen geloof verdient.

Allereerst bleek ons, dat Tischendorf niet volledig is in zijne mededeelingen. Vaak vermelden de aanteekeningen de kleinste afwijkingen en die, welke 't minste van beteekenis zijn, b. v. in den aanhef van pericopen.

Evenwel is er geen systeem in te ontdekken. Omdat nu varianten in 't begin van pericopen menigvuldig voorkomen in Grieksche Handschriften en de mededeeling der volstrekt willekeurige afwijkingen in deze Syrische vertaling niet 't minste nut heeft, gaan we veel daarvan stilzwijgend voorbij.

Om echter te bewijzen, dat Tischendorf, waar hij de lezing van Cureton vermeldt, niet nauwkeurig is en waar dit getuigenis waarde kon hebben, de vermelding verzuimt, laten we hier eenige verbeteringen volgen van fouten, in den apparatus criticus gevonden.

Matth. V : 39 om. Syr.cu *δέξιαν*; VI : 1 bij *δόσιν* moet ut vid. geschrapt, daar *δόσις* vertaling is van ܡܘܗܒܬܐ, dat in Cur. gevonden wordt; VI : 19 om. Syr.cu *καὶ βρῶσις*; VI : 24 Syr.cu *ἄνθεξεται* (ܣܝܒܪ), i. p. v. *ἀνέξεται* (§ 3); VI : 32 niet: Syr.cu add. *τοῦ κόσμου*, maar: add. *τῆς γῆς* (ܕܐܪܥܐ); VII : 14 niet: Syr.cu om. *ὅτι*, maar: Syr.cu *τί* (ܡܢܐ); VII : 20 Syr.cu add. *οὖν* (ܗܟܝܠ); XI : 15 Syr.cu add. *ἀκούειν* (ܠܡܫܡܥ); XI : 25 Syr.cu om. *καὶ συνετῶν*; XII : 5 Syr.cu om. *ἐν τοῖς σάββασιν*; XII : 6 Syr.cu add. *ἰδού* (ܕܗܐ); XII : 27 Syr.cu add. *ἐκ τῶν υἱῶν ὑμῶν* (ܡܢ ܒܢܝܟܘܢ); XIII : 46 Syr.cu *καὶ εὑρών*; (ܘܟܕ ܐܫܟܚ); XIV : 14 Syr.cu om. *ἐξελθών*; XIV : 26 Syr.cu *καὶ ἰδόντες αὐτὸν* (ܘܟܕ ܚܙܐܘܗܝ) = l. c g² v g enz.; XIV : 30 Syr.cu add. *ἰσχυρόν* (ܕܚܣܝܢܐ ܗܘ); XVI : 6 Syr.cu om. *ὁρᾶτε καὶ*; XVII : 7 niet Syr.cu: om. *ἐγειρ. καὶ*, maar: Syr.cu *ἤγειρεν αὐτοὺς καὶ εἶπεν αὐτοῖς* (ܘܐܩܝܡ ܐܢܘܢ ܘܐܡܪ ܠܗܘܢ); XVII : 27 Syr.cu add. *ἐκεῖ* (ܬܡܢ); XXIII : 3 Syr.cu audite et facite (ܫܡܥܝܢ ܗܘܝܬܘܢ ܘܥܒܕܝܢ). Joh. I : 26, niet: Syrcu om. *λέγων*, maar Syr.cu *εἶπεν αὐτοῖς ὁ Ἰωάννης* (ܐܡܪ ܠܗܘܢ ܝܘܚܢܢ); III : 22 Syrcu exivit (= d) (ܢܦܩ); IV : 54 Syr.cu om. *πάλιν*; V : 11 niet: Syr.cu *ἀπεκρίθη*, maar Syr.cu *εἶπεν αὐτοῖς* (ܐܡܪ ܠܗܘܢ);

V : 12 niet: ἠρώτησαν sine copula....... Syr.[cu]; maar: Syr.[cu] ἔλεγον αὐτῷ (ܐܡܪܝܢ ܠܗ); VI : 19 Syr.[cu] add. τὸ πλοῖον; (ܠܣܦܝܢܬܐ); VI : 24 Syr.[cu] κατέβησαν (ܢܚܬܘ); VI : 30 niet: Syr.[cu] om. οὖν, want οὖν heeft Syr.[cu] (ܗܟܝܠ); VI : 68 Syr.[cu] εἶπεν αὐτῷ (ܐܡܪ ܠܗ); VII : 29 ook Syr.[cu] heeft παρ' αὐτῷ (ܕܠܘܬܗ); VII : 35 Syr.[cu] = G πρὸς ἀλλήλους (ܚܕ ܠܚܕ). Luk. III : 11 Syr.[cu] λέγει αὐτοῖς (ܐܡܪ ܠܗܘܢ); III : 14 niet: λέγοντες Syr.[cu] om. maar: Syr.[cu] λέγοντες (ܐܡܪܝܢ); IX : 22 Syr.[cu] πρεσβυτέρων καὶ γραμματέων (ܩܫܝܫ̈ܐ ܘܣܦܪ̈ܐ); X : 7 Syr.[cu] τῆς τροφῆς αὐτοῦ (ܡܣܝܒܪܢܘܬܗ) i. p. v. τοῦ μίσθου; XII : 31 niet Syr.[cu] sine additam., maar Syr.[cu] ἐκ περισσοῦ (sine πάντα) (ܗܠܝܢ ܡܢ ܝܬܝܪ); XIII : 5 Syr.[cu] om. πάντες; XIV : 21 Syr.[cu] χωλ. καὶ ἀναπ. καὶ τυφλ. (ܘܠܚܓܝܪ̈ܐ ܘܠܡܟܐܒ̈ܐ ܘܠܣܡ̈ܝܐ); XVIII : 21 niet: Syr.[cu] νεότητος absque μου, maar: Syr.[cu] ἐκ τοῦ εἶναι ἐμὲ παιδίου (ܡܢ ܕܛܠܝܐ ܐܢܐ); XIX : 9 τῷ οἴκῳ, ook Syr.[cu] praem. ἐν (ܒܒܝܬܐ ܗܢܐ).

In deze lijst zijn niet vermeld de afwijkingen van onzen codex, gevonden in de fragmenten, welke door Dr. Roediger bekend zijn gemaakt (zie Inleiding bl. 15). De voornaamste laten we volgen. Joh. VII : 40 Syr.[cu] = B D add. ὅτι (ܕ); VII : 45 Syr.[cu] Pharisaei (ܦܪ̈ܝܫܐ); VII : 52 Syr.[cu] ἐγήγερται (ܩܡ); VII : 53 ook Syr.[cu] om. pericopam de adultera; VIII : 14 Syr.[cu] = ℵ, εἶπεν αὐτοῖς ὁ 'Ιησοῦς (ܐܡܪ ܠܗܘܢ ܝܫܘܥ); Luk. XVII : 4 ook Syr.[cu] ἑπτακὶς sine additam; XVII : 9 ook Syr.[cu] om. οὐ δοκῶ; XVII : 11 Γαλιλαίας, Syr.[cu] μεταξὺ Σαμαρείτων καὶ Γαλιλαίων εἰς 'Ιεριχώ (ܒܝܬ ܫܡܪ̈ܝܐ ܠܓܠܝܠ̈ܝܐ ܠܐܝܪܝܚܘ).

Onnauwkeurigheden vonden we ook in de vermelding der afwijkingen van Schaaf's lezingen, b. v. Matth. VII : 24 niet ὁμοιώσω αὐτόν.... Syr.[sch], want Syr.[sch] heeft ὁμοιωθήσεται (ܬܬܕܡܐ); XIII : 18 Syr.[sch] τοῦ σπέρματος (ܕܙܪܥܐ); XIV : 18 Syr.[sch] add. 'Ιησοῦς achter εἶπεν (ܐܡܪ ܠܗܘܢ ܝܫܘܥ); XIV : 19

Syr.[sch] super terram (ܥܠ ܐܪܥܐ) en niet: super faenum; XIV : 30 Syr.[sch] (en Syr.[cu]) add. ἰσχυρόν (ܕܚܣܝܢܐ); XVII : 11 aan 't slot der noot niet: Syr.[cu et sch] maar: Syr.[sch] ἵνα πληρώσῃ (ܢܫܠܡ); XVIII : 19 niet: Syr.[sch] „et amen", maar: Syr.[sch] πάλιν (ܬܘܒ); XVIII : 33 Syr.[sch] οὐκ ἔδει σέ (ܠܐ ܠܟ ܗܘܐ ܘܠܐ). Luk. X : 29 niet: Syr.[cu] maar: Syr.[sch] „ad eum" (ܠܗ); Cur. heeft ܠܝܫܘܥ. XV : 25 niet Syr.[sch] om. καί, maar: „audivit vocem concentus multorum" (ܫܡܥ ܩܠ ܙܡܪܐ ܕܗܡܘܢܝܐ).

Omdat men dus de vermelding, zoowel van Cureton's als van Schaaf's lezingen, in de noten van Tischendorf niet kan vertrouwen, en te meer nog, omdat er omtrent den tekst zelven der Peshittho niets zekers bekend is, doet men 't veiligst, bij de vaststelling van den tekst des N. T. de Syrische vertalingen buiten rekening te laten. De Syrische bijbelvertaling heeft eene geschiedenis gehad; de vaststelling van den tekst valt misschien eerst in de 8e eeuw. Als getuige voor den tekst der 2e eeuw heeft de vermelding der lezingen nòch van Cureton, nòch van Schaaf veel waarde. Eerst dan verkrijgt die vermelding beteekenis, wanneer men, evenals van de Itala, de lezingen der verschillende handschriften mededeelt.

LITTERATUUR.

Remains of a very antient recension of the four Gospels in Syriac, edited by William Cureton, London, 1858.

Hierbij behoort: Fragments of the Curetonian Gospels, edited by W. Wright, only one hunderd copies printed for private circulation, London, Gilbert and Rivington. Zie ook: Monatsbericht der Königlich Preussischen Akademie der Wissenschaften zu Berlin, July, 1872, p. 557.

J. R. Crowfoot, Fragmenta Evangelica, quae a Gul. Curetone vulgata sunt, Graece reddita, etc., London, 1870, met „Observations'', 1872.

Chr. Hermansen, theol. prof. ord. Disputatio de codice evangeliorum Syriaco, a Curetone typis descripto, Hauniae, 1859.

L'Abbé le Hir, Étude sur une ancienne Version Syriaque des Evangiles, Paris, 1859 [1]).

Novum Testamentum Syriacum, cum versione Latina,

1) Te laat kreeg ik kennis van het bestaan dezer studie, om mij met haar bekend te maken.

ed. Joh. Leusden et Carolus Schaaf, Lugd. Bat. 1717.

Novum Testamentum Syriace, ed. Aeg. Gutbier, Hamburg, 1664, met lexicon, grammatica, noten en verschil van lezing der Hss.

Gregorii Barhebraei Horreum Mysteriorum, ed. Frid. Ferd. Larsow, Lipsiae, 1858 [1]).

Historia compendiosa Dynastiarum, authore Gregorio Abul-Pharajio, ed. Pococke, Oxoniae, 1663.

Gregorii Abul-pharagii, sive Bar-Hebraei Chronicon Syriacum, ed. Bruns et Kirsch, Lipsiae, 1789.

Abbeloos en Lamy, Chronicon Ecclesiasticum, Lovanii, 1872—1877 (zie noot bl. 6).

Bibliotheca Orientalis door Assemani, 3 deelen in 4 stukken.

Jacobi Episcopi Edesseni epistola (zie bl. 11, noot).

J. G. C. Adler, Novi Test. versiones Syr. simplex, Philox. et Hierosolymitana, Hafniae, 1789.

The Homilies of Aphraätes, ed. by W. Wright, London, 1869 [2]).

Anecdota Syriaca, ed. J. P. N. Land, Lugd. Bat. 1868, deel II en deel IV, tab. B. Het geheel bestaat uit 4 deelen.

Antient Syriac Documents, ed. Cureton, London, 1864.

Dr. Phillips, the Doctrine of Addai, London, 1876.

Catalogue of Syriac Manuscripts in the Britisch Museum by W. Wright, London 1870, '71 en '72 in 3 deelen.

---

1) Hiervan verscheen slechts éène aflevering, waarmede deze nette uitgave gestaakt is.

2) Slechts het eerste verscheen. Het tweede, dat de vertaling zou bevatten, is nog niet in 't licht gekomen.

Horae Syriacae, auctore Nic. Wiseman, Romae, 1828.

De Novi Testamenti Versione Syriaca antiqua, quam Peschitho vocant, scripsit Joannes Wichelhaus, Halis, 1850.

Meletemata Peschitthoniana, dissertatio inauguralis, auctore Jos. Perles, Vratislaviae, 1859.

De Novo Testamento ad versionum orientalium fidem edendo, scripsit A. P. de Lagarde, Berolini, 1857.

Die Edessenische Abgar-Sage, kritisch untersicht von R. A. Lipsius, Braumschweig, 1880.

De Charklensi Novi Testamenti translatione Syriaca commentatio, scripsit G. H. Bernstein, Vratislaviae, 1837.

Syriac Literature. The acts of Addi, in „the Journal of Sacred Literature and Biblical Record, July, 1858, een opstel van B. H. C.[owper].

K. W. M. Montijn, De oorspronkelijke schrijfwijze en beteekenis van den naam פשיטא, in de Godg. Bijdragen, 1862.

Daartegenover: J. P. N. Land, Nog iets over den naam Peshîtthô (פשיטתא) der oudste Syrische Bijbelvertaling, in de Godg. Bijdragen, 1862.

l'Abbé Martin, Jacques d'Édesse et les Voyelles Syriennes, in 't Journal Asiatique, 6me Série, Tome XIII, 1869, pag. 447 sqq.

l'Abbé Martin, Tradition Karkaphienne ou la Massore chez les Syriens, in 't Journal Asiatique, 6me Série, Tome XIV, 1868, page 245 sqq.

Dr. H. Gildemeister, een opstel over 't opschrift boven Matthaeus in de Curetonsche evangeliën, in het Zeit-

schrift der Deutsche Morgenl. Gesellschaft XIII, S. 472 folg.

Prolegomena in Hexapla Origenis, door Field, 1875, pag. LXXVII sqq.

Repertorium für bibl. u. Orient. Literatur, XV, S. 163 folg.

Eindelijk: de verschillende Inleidingen in O. en N. Testament.

STELLINGEN.

STELLINGEN.

I.

De vaststelling van den tekst der Peshittho kan met zekerheid niet vroeger dan in de achtste eeuw na Christus gesteld worden.

II.

Cureton's Evangeliën-fragmenten vertegenwoordigen eene recensie van den tekst des Nieuwen Testaments, die door later aangebrachte veranderingen verdrongen is.

III.

Ten opzichte van den tekst des N. T. leeren Cureton's Evangeliën, dat de lezing in de oude Syrische kerk waarschijnlijk het meest met codex D overeenkwam.

IV.

De vermelding der afwijkingen van de Syrische vertalingen, in de uitgave des N. T. door Tischendorf, verdient geen vertrouwen.

V.

De Syrische vertaling des N. T. moet, bij de vaststelling van den tekst, voorloopig buiten rekening blijven.

VI.

Jezaia I : 7 leze men: כְּמַהְפֵּכַת סְדֹם i. p. v. כְּמַהְפֵּכַת זָרִים; en in vs. 9 moet כִּמְעָט geschrapt worden, als een invoegsel, dat aan den nationalen trots der Schriftgeleerden zijn ontstaan te danken heeft (verg. Rom. IX : 29).

VII.

Jezaia XLIX : 18 leze men: כַּכְּלִי i. p. v. כַּכַּלָּה en vs. 24 עָרִיץ i. p. v. צַדִּיק.

VIII.

Jezaia LI : 16 leze men: לִנְטֹה i. p. v. לִנְטֹעַ; LIV : 9 כִּימֵי i. p. v. כִּי־מֵי; LX : 21 נֹצֵר i. p. v. נֵצֶר en LXV : 5 עָלָה i. p. v. אֵלֶּה.

IX.

De uitdrukking חבלי־המשיח in den Talmud mag niet vertaald worden: „het lijden van den Messias", maar beteekent: „de weeën, die aan de komst van den Messias voorafgaan".

X.

Er is geen twijfel aan, of de conjecturaal-critiek moet ook op het N. T. toegepast worden.

XI.

Men late Luk. XVI : 21, τὰ ἕλκη αὐτοῦ wegvallen en leze ἀπέλειχον i. p. v. ἐπέλειχον.

XII.

Men verzwakt de beteekenis van het woord πίστις in Rom. XIV : 23, wanneer men de uitdrukking ἐκ πίστεως gelijk stelt met ἐκ συνειδήσεως.

XIII.

Alle groote godsdienstige bewegingen zijn ontstaan uit de behoefte aan een' beteren weg om tot God te komen en met Hem gemeenschap te oefenen.

XIV.

De eenzijdigheid der transcendente voorstelling van 't wezen Gods bij de Semieten bereikte haar toppunt in het fatalistisch Deïsme van den Korân.

XV.

De inwendige toestand der Christelijke kerk in het Oosten was in de dagen der opkomst van den Islâm zóó bedorven, dat men daaruit reeds voldoende den grooten aanwas van het getal der Moslims kan ververklaren.

XVI.

Ten onrechte zegt de Bussy, Ethisch Idealisme, bl. 5: „De moderne richting onderscheidt zich als anthropologische of psychologische van de orthodoxe als theologische".

XVII.

Het wezen der orthodoxie ligt in het geloof aan de realiteit der vleeschwording van den Logos.

XVIII.

De waarde van de leer der uitverkiezing moet hoofdzakelijk gezocht worden in haren godsdienstigen inhoud, welke deze is: dat daarin de leer der persoonlijke genade is uitgedrukt.

XIX.

Het geweten is de zedelijke zelfbeoordeeling des menschen.

XX.

Den christelijken prediker is 't onwaardig, de stof zijner leerrede aan andere geschriften dan den Bijbel te ontleenen.

ERRATA.

bladz. 1 staat reg. 4 v. b. Ephraëm Syrus, lees: Ephraëm den Syriër.
» » » » 8 v. o. Ephraïm, lees: Ephraëm.
» 7 (noot) staat onzz, lees: onze.
» 10 staat reg. 12 v. b. toch toch, lees: toch.
» 20 » » 6 v. b. Matth. I: 23 enz. Dit voorbeeld moet ingevoegd worden blz. 20, reg. 2 v. o., vóór Matth. XIX: 8. Men leze dan: ܥܡܢ ܐܠܗܐ (μέθ' ἡμῶν ὁ θεός) i. p. v. ܥܡܢ ܐܠܗܢ.
» 38 » reg. 10 en 11 v. o., aan de 17, 18, lees: aan de vss. 17, 18.
» 44 » » 10 v. o., Joh. I: 40, lees: een plaats als Matth. XXVII: 46 enz.

